

DONACIJE JANEZA NEPOMUKA KALISTRA – TRŽAŠKEGA »SELF-MADE MANA« – IN NJEGOVE VDOVE MARIJE V MEŠČANSKI KULTURI DAROVANJA

Dragica ČEČ

Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenija
e-mail: dragica.cec@zrs-kp.si

IZVLEČEK

Prispevek se osredotoča na dva fenomena – na pomen mešane ekonomije dobrodelnosti pri reševanju socialnih vprašanj in na pomen osebne dobrodelnosti v meščanski družbi. Oporočna volila milijonarja Janeza Kalistra in njegove žene Marije, ki so predmet analize, sodijo med največja oporočna volila posameznikov v drugi polovici 19. stoletja na Kranjskem. »Donatorji« praviloma pokrivajo področja reševanja socialnih vprašanj, ki jih v ospredje postavljata meščanska družba in uradništvo, zato so omenjena volila posebna, saj naslavljajo v meščanski družbi precej zamolčana in tudi namerno prikrita področja socialnih vprašanj na podeželju. V dobrodelnosti Janeza Kalistra in njegove žene se kažejo tako tipične poteze tradicionalnega izražanja krščanskega karitasa kot tudi vzajemen pomen kulture darovanja v meščanskem okolju.

Ključne besede: dobrodelnost, sočutje, meščanska morala, diskurzi, reševanje socialnih vprašanj, podeželje, Trst, Janez Kalister, Marija Kalister

LE DONAZIONI DI JANEZ NEPOMUK KALISTER – IL »SELF-MADE MAN« TRIESTINO – E DELLA SUA VEDOVA MARIA NELLA CULTURA BORGHESE DEL DONARE

SINTESI

Il contributo si concentra su due fenomeni, l'importanza dell'economia mista della beneficenza nella soluzione delle questioni sociali e l'importanza della beneficenza personale nella società borghese. Di norma, i »donatori« coprono le aree di risoluzione delle questioni sociali che vengono portate in primo piano dalla società borghese e dalla burocrazia, motivo per cui i suddetti lasciti sono speciali, in quanto affrontano aree di questioni sociali nelle aree rurali, ampiamente taciute nella società borghese e anche deliberatamente nascoste. La beneficenza di Janez Kalister e Marija Kalister mostra sia i tratti tipici dell'espressione tradizionale della carità cristiana, ma anche l'importanza reciproca della cultura del dono nell'ambiente borghese.

Parole chiave: beneficenza, compassione, morale borghese, discorsi, risoluzione di questioni sociali, aree rurali, Trieste, Janez Kalister, Marija Kalister

UVOD

Pri analizi in vrednotenju donacij Janeza Nepomuka Kalistra in Marije Kalister sta pomembna vsaj dva vidika reševanja socialnih vprašanj 19. stoletja.¹ Najprej gre za vprašanje t. i. mešane ekonomije dobrodelnosti, tj. razmerja med formalnim in neformalnim reševanjem socialnih vprašanj, saj gre za čas, ko še ne obstajajo sistemski socialni zakoni, oziroma so ti vezani na določeno poklicno skupino ali vrsto dejavnosti. Idej o socialnih zakonih, ki bi zajeli pripadnike različnih stanov in na sistemski ravni reševali določen segment socialnih vprašanj, pogosto z vzajemno solidarnostjo, še ni bilo v širši razpravi. V večini 19. stoletja ukrepov za reševanje socialnih vprašanj ne moremo enačiti s socialnimi politikami (prim. Čeč, 2012, 41; Riis, 2008). Donacija zakoncev Kalister je toliko bolj pomembna, saj odstira problematiko reševanja socialnih vprašanj na podeželju, ki je zagotovo še v začetku 20. stoletja (do spremembe zakonodaje 5. 12. 1896, z veljavnostjo 1901; Gesetz vom 5. Dezember 1896) nosilo breme velikih industrijskih središč, ki so se povsem legalno izogibala bremenu socialne oskrbe začasno in trajno delovno nezmožnih delovnih migrantov, na katerih se je gradila industrializacija mest. Družba 19. stoletja je še zelo razslojena. Številni ukrepi za reševanje socialnih vprašanj so bili omejeni na določeno družbeno ali poklicno skupino (rudarji, del uradniških služb, del vojaških činov, zaposleni na železnicah, uradniški del zaposlenih v industriji, delavci). Za preostale družbene skupine so bili ukrepi prepuščeni okolju, kjer se je posameznik rodil, oziroma od občega državlanskega zakonika leta 1811 naprej občini, kjer je imel domicilno pravico oče ali mož (Občni državljanski zakonik, 1811–1815). Drugo vprašanje pa je vprašanje javnega diskurza in motivov za osebno darovanje ter osebne odgovornosti kot enega od temeljev mešane ekonomije dobrodelnosti, na katerih je slonelo reševanje socialnih vprašanj v 19. stoletju. To vprašanje pa je lahko kljub težavnosti prepoznavanja v virih po Kingovem mnenju (King, 2011) način za določanje režimov socialne oskrbe v evropskem prostoru pred širjenjem vseevropskih gibanj in prvimi poskusi »socialne zakonodaje«.

Kot ugotavlja Cunningham (2005, 3–5), je eno najpogostejših raziskovalnih izhodišč pri preučevanju reševanja socialnih vprašanj to, da je bila oskrba revnih v različnih obdobjih in okoljih zgolj odgovor na ugotovljeno stisko. Odmik od te usmeritve je tudi njuno izhodišče, da je percepcija »potrebe/stiske« rezultat ideoloških usmeritev, tako v reformaciji kot

tudi kasneje v razsvetljenstvu. King (2011, 48–50), nasprotno, meni, da to ne more biti glavni predmet razločevanja med različnimi režimi reševanja socialnih vprašanj v predmodernej Evropi, saj se lahko v okviru istega sistema (kot v Angliji) razvijejo različni režimi. Tretja raziskovalna usmeritev za izhodišče reševanja socialnih vprašanj postavi upravljanje s potencialnimi nevarnostmi (Leeuwen, 2002; tudi Leeuwen, 1994). Čeprav lahko motive donacij Janeza Nepomuka Kalistra in njegove vdove razumemo kot preplet obeh dejavnikov, je treba omeniti še tretji segment motivov. Iz javnih objav je včasih neposredno, večkrat pa posredno razvidno, da so bile donacije tudi posledica neposrednih »pobud«, ki so jih nanju zasebno in javno naslavljali nosilci javnih funkcij, pri čemer naj bi njihov odnos zaznamovala recipročnost, ki je temeljila na medsebojni pomoči in koristi. Mešana ekonomija dobrodelnosti v 19. stoletju odpira vprašanja vzajemnih interesov donatorjev in prejemnikov ter upraviteljev pomoči, ki so značilni že za stoletja pred tem. Sistem reševanja socialnih vprašanj so elite dojemale kot način nadzora in varstva pred nemiri in boleznimi ter socialnega discipliniranja, pa tudi kot sredstvo ohranjanja in pridobivanja vpliva in družbenega prestiža, tisti, ki so potrebovali dodatno pomoč, pa kot strategijo preživetja, vir hrane in sredstev, včasih – zlasti v nenadnih individualnih in kolektivnih krizah – pa tudi kot sredstvo za ohranitev statusa (Čeč, 2016; Čeč, 2020; Leeuwen, 1994).

Prispevek se bo posvetil donacijam Janeza Nepomuka Kalistra (do smrti 1864) in njegove žene Marije Kalister (do smrti 1880) na področju reševanja socialnih vprašanj, do katerih prihaja v času, ko se ponovno potrjujejo in obnavljajo stari in obstoječi mehanizmi oskrbe revnih ob sočasnih velikih družbenih in ekonomskih spremembah, ki jih označujemo tudi s pojmom modernizacija in industrializacija. Bogati »tržaški« podjetnik je umrl na vrhuncu svojega poslovnega uspeha, sredi daljših zakupnih pogodb in po kratki bolezni, star 59 let. Ob smrti njegove žene so zapisali, da je odšel »mnogo prezgodaj«.² Za razliko od nekaterih drugih velikih donatorjev v sosednjih deželah zakonca nista umrla povsem brez otrok in dedičev. Četudi je imel premožni Kalister dva mladoletna nezakonska otroka, so tudi zaradi nepričakovane bolezni večino premoženja dedovali drugi sorodniki, zlasti nečaka, ki ju je že uvajal v posle, saj je umrl v času, ko je bil s partnerji še aktualni zakupnik vseh davkov v Lombardiji. Ta sta očitno dovolj dobro poznala gospodarske prakse in sta zato ne samo prevzela dobičkonosne posle, ampak tudi nadaljevala z njimi

1 Članek je rezultat raziskave, ki je nastala v okviru raziskovalnih projektov J6–1800 »Jadranske socialne države. Socialne politike v transnacionalni obmejni pokrajini od sredine 19. do 21. stoletja« in J6–2572 »Kulturno–zgodovinski vidiki staranja«, ki ju financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS).

2 Edinost, 21. 7. 1880.

(Boštjančič et al., 2010; Terčon, 2010; Pahor, 2010). O poslovnem modelu Janeza Kalistra temeljitejša študija še ni bila opravljena, njegovi življenjepisi, ki jih objavlja meščansko časopisje, pa so zaviti v meščanske stereotipe o kmečkih povzpeticih. Tudi njegovi dediči niso načrtno ohranjali spomina nanj. V historiografiji je znano predvsem to, da je bil trgovec, da je v 40. letih kupil posestvo Mühlhoffen v Postojni ter da je bil solastnik predilnice v Ajdovščini in lastnik ladij. Le nekaj let pred smrtjo je začel z gradnjo stanovanjskega kompleksa v ulici del Torrente v Trstu, kjer so bila tudi najemniška stanovanja.³ Zelo pomembnih poslov pa ne navajajo, a so tudi s stališča njegovih donacij pomembni. Pred letom 1838 naj Kalister ne bi začel nobenega od svojih poslov, zatem pa je pridobil pravico do gradnje odseka Južne železnice na Krasu. V 50. letih je vstopil v podjetje Baroggi-Kalister (1856),⁴ ki je bilo izbrano za gradnjo koroške železnice. Ob smrti je bil še zakupnik vinskega davka v Lombardiji (od 1862) in z Martinom Hočevarjem zakupnik davkov mesta Gradec (do oktobra 1865). Konec leta 1864 je bil označen kot »trgovec« in lastnik podjetja, ki se je ukvarjalo s trgovanjem s kmetijskimi pridelki in prodajo žita ter je bilo registrirano v Ljubljani.⁵ Vključeval se je tudi v meščansko življenje slovenskega življa v Trstu, leta 1862 je bil eden od štirih predsednikov tržaške čitalnice.⁶ Pri obeh nakupih državnih obveznic je bil označen kot lastnik nepremičnin (1854) oziroma lastnik gradbenega podjetja v Ljubljani (1860).⁷ Verjetno je huda bolezen, ki je vodila k sestavljanju nove oporoke le nekaj tednov pred smrtjo, botrovala spremembi določila v oporoki in vplivala na odločitev o obsežni donaciji za reševanje socialnih vprašanj; med njimi so bila tudi takšna, ki so bila v idejnem svetu tukajšnjega meščanstva 19. stoletja neobičajna. Ko so ga nekaj mesecev prej uradniki prepričevali o ustanovitvi sklada za štipendije, jih je namreč zavrnil, da je še premlad, da bi mislil na smrt.⁸ Del oporočnih volil je bil sicer pričakovan ter tako v višini kot tipu naslovljenih socialnih vprašanj podoben mnogim

drugim oporočnim donacijam, največja donacija pa je bila izjemna tako po višini doniranih sredstev kot po usmerjenosti v socialna vprašanja, ki jih je naslavljala.

Kljub temu, da sta zakonca ustanovila različne sklade za reševanje različnih socialnih in gospodarskih vprašanj in da se je predvsem žena pojavljala pri donacijah, ki so reševale probleme javne infrastrukture, je skupni znesek obeh oporočnih volil ena največjih donacij za reševanje socialnih vprašanj na Kranjskem v 19. stoletju in na ozemlju današnje Slovenije v drugi polovici 19. stoletja. Večino sredstev v oporočnih volilih sta sicer donirala prebivalec rojstne župnije, ki je v celoti ležala v podeželskem okolju, nekaj pa tudi drugim javnim zavodom za reševanje socialnih vprašanj v Trstu in Ljubljani. Znesek v oporoki doniranih sredstev obeh zakoncev je predstavljal dobro tretjino drugih največjih glavnih skladov na Kranjskem, s katerimi je od konca 60. let 19. stoletja upravljal deželni odbor. Izjemnost obeh največjih donacij v skupni višini 250.000 goldinarjev je tudi v tem, da sta osnovali sklad za pomoč prebivalcem na podeželju pri plačevanju davkov, to pa je bil edini zasebni sklad, ki je reševal širše socialne probleme na podeželju. Zajel je nekaj več kot 1000 lastnikov hiš (t. i. »hišne lastnike«, tj. lastnike hiš, ki so imele hišne številke in od katerih se je plačeval hišni davek). Večina drugih, praviloma manjših volil, ki je bila namenjena podeželju, so bila volila za reveže, ki pa so zaradi finančne omejenosti podpirala zelo omejeno število izjemno revnih ljudi na podeželju, takšna sklada pa sta poleg prej omenjenih ustanovila tudi zakonca. Slednja sta namreč za podporo nekaj več kot tisočim lastnikom hiš v dveh župnijah (Slavina in Hrenovice)⁹ zapustila kapital v višini 250.000 goldinarjev.¹⁰ V strokovni literaturi (Boštjančič et al., 2010; Pahor, 2010; Terčon, 2010) se sicer glede donacij/oporočnih volil Janeza in Marije Kalister, za sklad Marije Kalister, z višjo glavnico (160.000 goldinarjev), ki je za razliko od sklada Janeza Kalistra obsegala dve župniji ter s tem večino srednje in

3 Klagenfurter Zeitung, 4. 1. 1865, 11.

4 Na to, da je lahko prevzel delež skupnega podjetja, je verjetno vplivalo tudi dejstvo, da je že gradil železnico. V dosednji historiografiji je popolnoma spregledan podatek, da je njegovo podjetje gradilo tudi del Južne železnice od Dunaja do Trsta na Krasu, zaradi česar je zelo zaslovel (Laibacher Zeitung, 10. 7. 1858, 618). Večino podatkov o Janezu Kalistru so poznejši avtorji povzemali po Rutarju (Rutar, 1898, 168–169), ki sicer nekoliko omili stereotipno meščansko podobo »kmečkega povzpetic«, a daje zmoten vtis, da je Kalister zaposloval predvsem slovensko govoreče uslužbence. Večino velikih poslov je namreč vodil z družabniki, tako s plemstvom kot meščanstvom, ki zagotovo nista izhajala iz slovenskega jezikovnega področja.

5 Wiener Zeitung, 25. 3. 1865, 280.

6 Novice, 29. 1. 1862, 38.

7 Die Presse, 11. 4. 1860, 1.

8 Štipendijski sklad je ob začetku 20. stoletja obsegal 221 različnih donacij (Ribnikar, 1998, priloga 1–9).

9 Leta 1896 je bilo v župniji Hrenovice 736 upravičencev v 22 vaseh (ARS 136, 52, Seznam prejemnikov Hrenovice, 5. 10. 1896, enako tudi 1904, Seznam prejemnikov Hrenovice, 8. 10. 1904), leta 1896 v župniji Slavina 632 upravičencev v 16 vaseh (ARS 136, 52, Seznam prejemnikov Slavina, 29. 9. 1896, Seznam prejemnikov Slavina, 22. 10. 1904).

10 S skladom Marije Kalister je upravljalo postojnsko okrajno glavarstvo. Deželni odbor je skozi desetletja povečal osnovni kapital sklada Janeza Kalistra (prvotno vreden 80.000 goldinarjev), s katerim je upravljal.

spodnje Pivške kotline, sploh ne ve ali pa se navaja precej nižje podatke o njenem oporočnem volilu oziroma območju, ki ga je volilo zaobjelo.¹¹ Glavnico sklada Marije Kalister so razdelili na dva dela: 120.000 goldinarjev je šlo v sklad za lastnike hiš v hrenoviški župniji,¹² 40.000 pa za sklad za hišne lastnike v župniji Slavina.¹³ Janez Kalister pa je zapustil po 20.000 glavnice za hišne posestnike vasi Slavina in Koče (skupaj torej 40.000) ter 50.000 glavnice za preostale vasi župnije Slavina. V oporoki je zapustil še po 5000 goldinarjev kot donacijo v ubožna sklada ter kot donacijo vdovam v Ljubljani in Trstu, poleg tega pa še donacijo za postojnsko bolnišnico, skupaj 11.000 goldinarjev. Po ženini smrti pa naj bi za reveže v Postojni (1000 goldinarjev), Slavini (2000 goldinarjev) in Ljubljani (1000 goldinarjev) izplačevali letne rente.¹⁴ V oporoki so bile torej določene letne premije, ki naj bi jih izplačevali iz dohodkov od nepremičnin v Trstu. A dediči so imeli drugačne načrte. Tudi obema drugima občinama so verjetno tako kot ljubljanski namesto premoženja v nepremičninah ponudili okoli 21.000 goldinarjev obveznic. Iz njih je po ocenah iz leta 1880 mesto Ljubljana pridobilo po 900 goldinarjev letne rente za podporo revežem.¹⁵ Za reveže v župniji Slavina je Marija Kalister zapustila glavnico v višini 40.000 goldinarjev, iz katere naj bi letno izplačevali 2000 goldinarjev rente,¹⁶ a so v začetku 90. let revežem letno izplačali 540 goldinarjev rente.¹⁷ Predvidevamo lahko, da je bilo za izplačilo teh letnih rent revežem namenjenih vsaj še 81.000 goldinarjev in da je omemba 40.000 goldinarjev povezana z zahtevno po izplačevanju 2000 goldinarjev rente, ki jo je vsebovala že oporoka Janeza Kalistra. Iz različnih glavic so bile različno visoke tudi premije, ki so jih dobile posamezne vasi. Letni prihodki obeh skladov Marije Kalister so bili nekoliko nižji, ker glavnice v 90. letih 19. stoletja niso več dosegale tako visokih obresti (5 %), kot jih je v oporoki predvidel Janez Kalister, in so ostajale tako visoke tudi potem, ko je sklad vodil deželni odbor. Janez Kalister je v sklad za štipendije doniral še 40.000 goldinarjev. Skupaj so donacije obeh zakoncev v sklade za reševanje

socialnih vprašanj, ki sta jih določila v oporokah, dosegle vsaj 382.000 goldinarjev.

Preučevanje dobrodelnosti kot elementa meščanskega vedenjskega kodeksa je v Kalistrovem primeru toliko bolj posebno, saj gre za posameznika iz podeželskega okolja, ki poleg tega ni bil vključen v sistem obveznega šolanja in tako ni pridobil določenih vedenjskih vzorcev, ki so bili del osnovnega izobraževanja in jih pogosto označujemo kot del socializacije ter primarnega družbenega discipliniranja, a je očitno spretno prevzemal vzorce meščanske družbe. Četudi je včasih težko rekonstruirati motive in vzpodbude za donacije, še posebej ob odsotnosti virov osebne provenience, t. i. egodokumentov, sledenje »odkritim« donacijam Janeza Kalistra ter naključen splet nekaterih drugih okoliščin omogočata določene zaključke.

REŠEVANJE SOCIALNIH VPRAŠANJ V 19. STOLETJU V SISTEMU MEŠANE EKONOMIJE DOBRODELNOSTI

Sistem reševanja socialnih vprašanj je do zadnje četrtine 19. stoletja pretežno temeljil na t. i. mešani ekonomiji dobrodelnosti (Teeuwen, 2015; King, 2011), v kateri je imela pomembno mesto osebna dobrodelnost. Z osebno dobrodelnostjo prek donacij in manjših prispevkov so upravni organi in upravitelji skladov za reševanje socialnih vprašanj dobili pomemben vir dohodkov. Skupaj s premoženjskimi donosi, torej obrestmi na naložen kapital ali dohodki od oddajanja nepremičnin, so predstavljali večino pridobljenih sredstev. Preostali viri prihodkov so bile obresti večjih glavic, ki so bile naložene v javne in zasebne sklade, ter zakoniti dohodki (globe, določene dajatve ob licitacijah in delež premoženja duhovnikov). Obresti naloženega kapitala so bile vnaprej načrtovan dotok denarja, ki ni bil odvisen od trenutnih kriz. Tudi stalne dobrodelne akcije in sistematične zaveze meščanov, da bodo donirali določena sredstva, so bile vsaj deloma predvidljive, a pogosto tudi zelo negotove, saj so jih hitro zamajale večje in manjše krize, npr. draginja osnovnih živil, gospodarske krize in krize v gospodinjstvu (bolezen ipd.). Načrtovanje teh prihodkov je bilo negotovo, število podpirancev pa vedno

11 Pomanjkljiva je tudi dokumentacija, povezana z delovanjem obeh skladov. V slabo ohranjenem arhivu postojnskega okrajnega glavarstva (ARS 136, 52) se je tako ohranilo predvsem gradivo, ki je bilo povezano z vzpostavitvijo in delovanjem sklada za lastnike hiš na podlagi oporočnega volila Marije Kalister. Po dolgotrajnih sodnih sporih z izvršiteljem oporoke so prve premije izplačali več let po njeni smrti leta 1888, zaostanek za leta 1880–1887 pa šele leta 1890. Tudi v župniji Slavina so letne premije na podlagi obresti iz ustanove Marije Kalister razdeljevali ločeno od premij, ki so jih delili iz ustanove Janeza Kalistra (prim. Slovenec, 20. 5. 1895, 3).

12 Slovenec, 22. 10. 1888, 2.

13 Prvo izplačilo premij leta 1867 je zajelo 584 upravičencev, hišni lastniki so v Kočah prejeli 22 goldinarjev in 40 krajcarjev, v Slavini 15 goldinarjev in 5 krajcarjev ter v ostalih vaseh 5 goldinarjev in 34 krajcarjev (ARS, 136, 52, seznam prejemnikov v župniji Slavina, 7. 8. 1867).

14 Slovenski narod, 19. 9. 1880, 2. Pahor pri navajanju teh volil ni natančen, saj je iz njegovih navedb mogoče razumeti, da je šlo za enkratni znesek, namenjen revežem v Ljubljani in Trstu, za reveže v Postojni in Slavini pa zapisa o volilu ni znal razvozlati (Pahor, 2010, 39).

15 Laibacher Zeitung, 18. 9. 1880, 1799.

16 ARS, 136, 52, sprejemno pismo, s. d. V začetku so bile obresti za revne izplačane v znesku, ki ga je oporočiteljica določila z oporoko, vključno z zaostanki, ki so bili posledica sodnih postopkov, povezanih z oporoko (Slovenec, 23. 5. 1887, 3).

17 Slovenec, 20. 5. 1895, 3.

odvisno od razpoložljivih sredstev. Povedano drugače, reševanje problemov je bilo odvisno od ekonomske zmožnosti skladov, praviloma pa ti niso mogli nasloviti vseh problemov, zato sta bili pomembni značilnosti sistema selektivnost prejemnikov pomoči in socialno discipliniranje, lahko pa tudi načrtno usmerjanje sredstev v prakse »aktivnega« reševanja socialnih vprašanj (izobraževanje, spodbujanje delavnosti, zagotavljanje dela, spodbujanje določenih panog in praks). Ekonomska moč omenjenih skladov ni sledila socialnim potrebam. Tako se je pogosto zgodilo, da so po letih konjunktore in posledično povečevanja števila podpirancev te ustanove ob splošnih krizah in posledično nižjih dohodkih padle v še hujšo krizo. Donacije posameznikov so spodbujali z načrtnimi letnimi akcijami ali izrednimi akcijami v času prehranskih in bolezenskih kriz ter vojn, ki jih je država normirala s posebnim zakonom leta 1818. Pred pravnimi reformami, ki sledijo tudi spremenjenim pravnim razmerjem po odpravi podložništva, so bile najnižje upravne enote že zadolžene za pokrivanje stroškov, ki so nastali v okviru zdravstvene, kazenske ali prvih oblik institucionalne oskrbe, a so ob uporabi zemljiških gospodov (in tudi mest) pogosto višje oblasti tiste, ki pokrivajo tovrstne stroške, za določene stroške pa so že razmeroma zgodaj pridobili donacije, iz katerih so oblikovali posebne sklade (slepi, gluhi).¹⁸

Na področju reševanja socialnih vprašanj se v 19. stoletju ni veliko spremenilo; še več, absolutistična monarhija, ki je že konec 18. stoletja določila prioriteta področja reševanja, za katera je zagotovila sredstva,¹⁹ je še v drugi polovici 19. stoletja večino mehanizmov reševanja socialnih vprašanj prenašala na najnižjo upravno raven z ohlapnimi zakonskimi možnostmi, kje pridobiti sredstva za izvajanje, pri čemer se, kot konec 19. stoletja ugotavlja Ernst Mischler, obsega problema revščine nobena oblast ni zares zavedala (Mischler, 1896). Deloma se ga je sicer še kako zavedala, kar kaže novela domicilne pravice iz leta 1896, ki je migrantom sicer močno olajšala pridobitev domicilne pravice, a je rok začetka izvajanja zakona zamaknila za kar 5 let (do začetka leta 1901), pa še potem so bile prakse pridobivanja domicilne pravice precej različne (Kirchner-Reill et al., 2022). Glavna razlika med predindustrijsko in industrijsko družbo v preučevanem prostoru so bile upravne spremembe, v ekonomskem in socialnem smislu pa okoliščina, da se je zmanjševal delež sezonskih delavcev, ki so bili ciklično brezposelni in ciklično brez sredstev za preživetje, in povečeval delež migrantov – delavcev, ki so postajali trajni socialni problem z delovno nezmožnostjo ali onemoglostjo (pogosto starostjo). Zahteva, da najnižje oblasti prevzamejo oskrbo revnih, je pomenila, da se je vse do uveljavitve spremembe pridobivanja domicilne pravice leta 1901 breme oskrbe delovno nesposobnih delovnih migrantov v veliki meri vračalo na podeželje.

V pojasnilih k zakonu o občinah na Kranjskem iz leta 1866 (Globočnik, 1880), ki jih je takrat še anonimno izdal postojnski okrajni predstojnik Anton Globočnik, je bilo uvodoma poudarjeno, naj občine pazijo, da z zasebnimi donacijami ne bi podpirale postopaštva in brezdolja, političnega problema, s katerim so se politični teoretiki ukvarjali že več stoletij, a so občinske veljake obenem pokarali, da morajo spodbujati donacije posameznikov in skrb družin za svoje revne člane (Globočnik, 1880, 70–71). Nad osebnimi donacijami je država (prek nižjih stopenj oblasti) z istim argumentom socialnega discipliniranja revežev že v poznem 18. stoletju z ustanovitvijo (ubožnih) inštitutov vzpostavila nadzor, ki ga je na področju mešane ekonomije dobrodelnosti z različnimi mehanizmi in zakoni ohranila vse do konca monarhije (prim. Scheutz, 2005; Čeč, 2012; Čeč, 2018, v primeru mornarjev tudi Mezzoli, 2022). Ubožni inštituti so bili institucija centraliziranega in nadzorovanega zbiranja in upravljanja sredstev (tudi zasebnih) ter njihovega razdeljevanja, ki se je na področju nekdanjih Ilirskih provinc reorganizirala leta 1820 in se ohranila daleč v drugo polovico 19. stoletja, v nekaterih deželah tudi do razpada avstro-ogrske monarhije (npr. Štajerska). Njihov namen je bil tudi odprava starih tradicij in pravic (prim. Scheutz, 2005). Na ozemlju nekdanje Beneške republike so v prvi polovici 19. stoletja v okviru Avstrijske monarhije zgolj uvedli večji nadzor nad dobrodelnimi ustanovami in sredstvi (Bratož, 2022). V splošnem so sledili razsvetlenskemu načelu avstrijskih političnih teoretikov, da je rojstna župnija/gospodstvo/mesto tisto, ki mora najprej poskrbeti za svoje reveže, nato šele njej nadrejeni upravni organi (Čeč, 2010; Čeč, 2012; Čeč, 2018). Cunningham (2005) ugotavlja, da so predvsem v južnih delih Evrope ostajali pomembni elementi kulture darovanja (Zemon Davis, 2000) kot dela krščanskega karitasa tudi v meščanskem 19. stoletju. Sistem ubožnih inštitutov, ki se je razvil v razsvetljenstvu v Habsburški monarhiji, omenjena avtorja označita kot »kompromis« med vplivom Cerkve in potrebami države pri discipliniranju podložnikov. Teza ne drži povsem, saj je ta sistem vseboval elemente racionalizacije in funkcionalizacije, ki ju sicer pripisujeta francoskim razsvetlenskimi usmeritvam, ki naj bi jih v Evropi po njunem mnenju uveljavila šele Napoleonova vladavina (Cunningham, 2005), a jih v Habsburški monarhiji uveljavi že Jožef II. Obenem Cunningham (2005) ravno krščansko tradicijo izpostavlja kot glavno distinkcijo v reševanju socialnih vprašanj med katoliškim jugom in protestantskim severom, a nekateri avtorji s poudarjanjem velikih regionalnih razlik znotraj istega sistema religioznih tradicij ne vidijo kot glavnega modela delitve režimov dobrodelnosti (King, 2011), niti ni nujno, da bi bila za katoliški jug bolj značilna individualna dobrodelnost, za protestantski sever pa

18 O donatorjih in oporočnih volilih za izobraževanje gluhih glej Jakopič & Knaps (2006).

19 King v svojem članku to napačno povzema kot splošno značilnost avstrijskega sistema (King, 2011, 50).

kolektivna dobrodelnost, kot je nekaj časa veljalo v splošnih pregledih (Cunningham, 2005).

Izjema v odnosu države do reševanja socialnih vprašanj so bila le nekatera področja (Čeč, 2018), ki so jih v 80. letih 18. stoletja izpostavili kot ključna in so od jožefinskih reform počasi prehajala v večinsko financiranje države oziroma njej podrejenih centraliziranih organov na ravni dežel (poslovanje splošnih bolnišnic, oskrba duševno bolnih, do odprave v 60. letih 19. stoletja rejniški sistem (Cvirn, 2012), v nekaterih deželah (npr. Štajerska) pa tudi deželne ubožnice (Studen, 2017), ki so lahko vsebovale elemente t. i. totalne ustanove (Goffmann, 1961)). Pristojnost za reševanje socialnih vprašanj posameznika je izrecno določala domovinska pravica (Heimatrecht), ki je bila leta 1863 uzakonjena za celotno monarhijo, a je samo obnavljala obvezo, da so najnižje enote določene upravne ureditve – po upravnih reformah občine – tiste, ki morajo poskrbeti za reveže, vsebovala pa je tudi izrecno določilo, da dežela občinam zgolj priskoči na pomoč (Gesetz vom 3. Dezember 1863, člen 22). Domovinska pravica se je vezala na pojma rezidenčnosti in pristojnosti (oziroma tujcev in domačinov). Četudi je omenjeni zakon domovinsko pravico neposredno povezal s socialno oskrbo, je domicilna pravica določala tudi druge pravne kategorije: kategorije prebivalcev v popisih prebivalstva, nanjo je bila vezana volilna pravica, ko volilne pravice niso določali plačani davki in vojaška obveznost. Na domicilno pravico pa so bile vezane tudi druge vrste oskrbe v javnih ustanovah; bila je kategorija pri določanju, kdo je dolžan pokrivati stroške oskrbe v bolnišnicah, »hiralnicah«/domovih za ostarele in delovno nesposobne in zavodih za duševne bolnike ter stroške izobraževanja, stroške sodnih procesov in oskrbe v kaznilnicah (najboljši pregled v Rath, 2021). Zaradi velike mobilnosti znotraj monarhije je del populacije, ki je živel in delal v urbanih okoljih, do noveliranja domovinske zakonodaje leta 1896 težko dobil pristojnost (t. i. domovinstvo/»Heimatrecht«), zato je odgonski zakon leta 1871²⁰ uvedel kategorijo »ljudi brez domovinske pravice« ter opredelil več ravni in okoliščin, ki so določale, kdo je pristojen za njihovo oskrbo (Stariha, 2007; Globočnik, 1880, 36–37). Dežela Kranjska je zaradi stroškov in neizvedljivosti prosila za odložitev izvajanja zakona.²¹ Zaradi opisanih problemov je bila novela domovinske pravice s precejšnjim zamikom uveljavljena šele leta 1901, kar pa je bilo predvideno že v samem zakonu. Problem domicilne pravice, ki se je vlekel že iz 18. stoletja (patenta iz let 1754 in 1783) (Čeč, 2010; Čeč, 2018; Fejtova & Hlavačka, 2017; Mischler & Ulbrich,

1896), je bil v tem, da se je domicilna pravica vezala na podložnost ali kraj rojstva, pri ženskah pa po občem državljanskem zakoniku iz leta 1811 še na poroko (Občni državljanski zakonik, 1811–1815). Konskripcijski zakon iz 25. 10. 1804 (Mischler & Ulbrich, 1896) je zgolj prevzel nedorečena razmerja. Obstajala je sicer možnost spremembe domicila, problem pa je bil v tem, da se je ta do leta 1863 vezala na 10-letno neprekinjeno bivanje v določenem kraju (razen med letoma 1849 in 1859), lastnino nepremičnin ali obrtne pravice oziroma z njimi povezano plačilo davkov. Sprememba domicila je bila sicer mogoča, a je bila v praksi izjemno težka, saj je bila, enako kot po zakonu iz leta 1863, prepuščena samovolji lokalnih uradnikov (manjša, a v praksi verjetno težko izvedljiva izjema so bila le določila v provizoričnem občinskem zakonu iz 17. 3. 1849 (Das provisorische Gemeindegesetz, 1849) in občinskem zakonu iz leta 1859;²² Stariha, 2007). Domovinske pravice bogatim niso podeljevali zaradi poslovne ali politične konkurence, tistim brez premoženja pa zato, ker bi postali njihovo breme. Pogosto se je zgodilo, da so se moški delovni migranti poročili z ženskami, rojenimi v okolju, kamor so migrirali, žena in otroci pa so domicilno pravico dobili v okolju, ki ga tako kot njihovi zakonski partnerji sploh niso poznali in kjer nikoli niso živeli, ob izgubi enega starša in bolezni drugega pa se je lahko zgodilo, da so bili z institutom odgona odgnani v okolje, kjer nihče ni imel nobenih socialnih vezi.²³ Pri tem je šlo za zelo razširjen sistem izključevanja, socialno smrt »par excellence«, na kar so začeli pravniki opozarjati z nizanjem primerov (Postelberg & Modern, 1901). O problemih domicilne pravice pričajo visoke številke odgnanih ljudi (Mischler, 1896), mrzlično zidanje velikih ubožnic ter hitro povečevanje števila mest v ubožnicah v velikih industrijskih središčih okoli leta 1900 (Stariha, 2007; Weigl, 2015, 74–75). S posebnimi zakoni, ki so opredeljevali delovanje občin (v nekaterih deželah) ter ravno tako samo v nekaterih deželah s področnimi ubožnimi zakoni (Spodnja in Gornja Avstrija, Štajerska, Koroška, Kranjska (Globočnik, 1880, 72)) so natančneje opredelili določila o načinih oskrbe revežev in deloma pridobivanju sredstev zanje. Šele ubožni zakon iz leta 1883 (28. 8.) (Deželni zakonik, 1883, 19–21) je na Kranjskem omogočil, da so lahko občine za reševanje socialnih vprašanj uvedle posebne davke, a je bila realizacija te uzakonjene pravice utopična že zaradi visoke davčne obremenjenosti prebivalstva, kot kaže tudi študija donacij Janeza in Marije Kalister. Vsekakor je šlo za nedorečen in nestabilen sistem, ki je omogočal izogibanje odgovornosti okoljem z velikim deležem priseljenega prebivalstva,

20 Reichsgesetzblatt 229/1871, št. 88, 229–233.

21 Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani (1871), št. 8, 502. Leta 1873 je izdala svoj odgonski zakon (Globočnik, 1880, 36).

22 Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich, 1859, XIV/58, 95–168.

23 Zgolj za ilustracijo naj bo podatek o delavkah v tobačni tovarni v Ljubljani, ki so veljale za zaželeno poročno partije. Polovica delavk, rojenih v Ljubljani, v njej ni imela domicilne pravice, ker so bile hčere migrantov ali ker so se že poročile z migranti, drugače pa je bilo z delavkami iz ljubljanske okolice (Fischer, 1984, 28 in 30).

ki stanujočim delavcem več desetletij niso podeljevala domovinstva. Obenem je s »prisilnim vračanjem« teh ljudi v domovinske občine ustvarjal visoke stroške, kar je povzročalo samo še dodatne stroške, ki so bremenili občine in zlasti dežele (Stariha, 2007), ki so bile ob splošni finančni nezmožnosti²⁴ predvsem podeželskih občin²⁵ (Mischler & Ulbrich, 1896, 61) primorane pokriti tovrstne stroške.²⁶

Ubožni zakon je na Kranjskem ponovno normiral že obstoječo prakso, po kateri so morale občine manjkajoča sredstva za delovanje ubožne blagajne zagotoviti iz lastnih proračunov; šele nato jim je lahko pomagala dežela. Za določene stroške (npr. stroške odгона) so občine plačevale del nastalih stroškov. V nekaterih deželah obveznosti dežele in občin sicer niso normirali s posebnimi ubožnimi zakoni (Mischler & Ulbrich, 1896, 66–67), a posamezni primeri kažejo podobno prakso občin tudi tam, kjer ti niso bili izdani (Bratož, 2022; Devetak, 2019).

Vzporedno z javnim sistemom reševanja določenih socialnih vprašanj nekaterih družbenih skupin se je v mešani ekonomiji dobrodelnosti namreč razvijal sistem vzajemne solidarnosti, ki naj bi omilil povsem liberalno dojemanje revščine kot krivde posameznika tudi na področju zdravstvene oskrbe in oskrbe zaradi delovne nezmožnosti ter druge oskrbe (npr. v starosti, zaradi invalidnosti ali drugačne delovne nezmožnosti). Določene socialne skupine (rudarji, mornarji, trgovski pomočniki, uradniki v zasebnem sektorju) so (zelo zgodaj) dobile prve oblike socialne zaščite, temelječe na vzajemnosti. Predvsem pri obrtnikih in delavcih so dopolnjevale druge oblike vzajemne pomoči (podporna društva, bratovske skladnice), ki so jih omogočili že partikularna zakonodaja in društvena zakona iz let 1848 in 1852 (Bratož, 2018; Kresal, 2005; Mezzoli, 2022) in ki so se deloma navezovala tudi na starejše tradicije. Elemente vzajemne solidarnosti sta po Bismarckovem zgledu v Avstro-Ogrski monarhiji nadgradila zakon o nezgodnem zavarovanju delavcev iz leta 1887 (Zakon od 28. decembra 1887) in nekaj mesecev pozneje še zakon o zdravstvenem zavarovanju delavcev (Zakon od 30. marca 1888) (Kresal, 2005). Prav slednji je pragmatično dovolil nadaljnje delovanje bolniških blagajn, ki so bile vzpostavljene v okviru društev in so temeljile na medsebojni vzajemnosti, a so morale omogočati vse z novim zakonom opredeljene mehanizme podpore (Zajc-Cizelj, 2004). Njihova dodatna reorganizacija, ki

pa je ohranjala določene pravne podlage, je bila izvedena leta 1892 (Zajc-Cizelj, 2004). Šele s povečevanjem glavnice skladov za upravljanje določenega zavoda ali sklada in s povečevanjem dohodkov iz občinskih proračunov (zgolj v bogatih, praviloma mestnih občinah) ter zakonskih prihodkov se je zmanjšal pomen osebne dobrodelnosti, čeprav je bilo zmanjšano pripravljenost za zasebne donacije v mešani ekonomiji dobrodelnosti mogoče opaziti ob vsaki večji zasebni donaciji ali spremembi zakonodaje.²⁷ A kljub temu je uveljavitev novele domovinskega zakona leta 1901, ki je avtomatično predvidevala podelitev domovinske pravice v občini, kjer je posameznik neprekinjeno živel 10 let, sprožila množično gradnjo ubožnic, namenjenih zlasti ostarelim posameznikom (Weigl, 2015).

Ne samo delovanje dobrodelnih društev, tudi številne investicije v javno infrastrukturo (zlasti šole, tudi okrajne zdravnice) ter večina »narodnih« projektov postavljanja spominskih obeležij, spomenikov ter kulturnih centrov, t. i. »narodnih domov«, je v veliki meri temeljila na prostovoljnih donacijah posameznikov in društev (Kos, 1995; Čeč, 2019). Empiričnih študij o segmentu osebne dobrodelnosti v proračunih zavodov ali skladov v 19. stoletju skorajda nimamo, v študijah so objavljeni samo podatki o nekaterih virih, iz katerih so se reševala socialna vprašanja v večjih mestih (Devetak, 2019; Rogelj, 1998). Pomen osebne dobrodelnosti pogosto ostaja zgolj omenjen ali spregledan (Anžič, 2002; Grošelj, 2018; Dobaja, 2009), izjema je doktorska študija Roberta Devetaka (2019).²⁸ V okviru dobrodelnosti in razsvetlenske ideje sočutja je raziskana zgolj vloga plemiških in meščanskih žensk v dobrodelnih društvih, v katerih pa so bile pogosto tiste, ki so spodbujale donacije, in ne donatorke. Njihovo delovanje je bilo uokvirjeno v t. i. »javno materinstvo«, ki je bilo nekakšen podaljšek gospodinjstva v javni prostor, s katerim so potrjevale moško hegemonijo nad javnim prostorom in meščansko podobo ženske v njem, a obenem z vstopom v javni prostor in specifičnim delovanjem v društvih vendarle pridobivale kompetence za emancipacijo (stanje raziskav v Ličen, 2022).

Še sredi 19. stoletja med večjimi donacijami, iz katerih so se osnovali večji zavodi za reševanje socialnih vprašanj (npr. skladi za gluhe, slepe, delovna hiša v Ljubljani), najdemo donacije uradnikov in duhovnikov (med večje sklade na Kranjskem sodi še iz 18. stoletja sklad za bolnišnico in reveže duhovnika Petra Pavla

24 Leta 1868 je največja mestna občina na Kranjskem, Ljubljana, hvalila svoje poslovanje z dejstvom, da nima, tako kot mesto Gradec, 20 % naklade na davke, a je bila za pokritje javnih financ kljub temu primorana najeti posojilo (Novice, 6. 5. 1868, 151, 152).

25 V omenjeni enciklopediji je med drugim pojasnjeno, da se je oblast zavedala ekonomske nezmožnosti podeželskih občin, zato je omogočala, da dežele drugače uredijo to zahtevo.

26 Glej tudi Obravnave kranjskega deželnega zbora 1871, str. 502, kjer so avgusta centralno vlado pozvali, naj preloži začetek izvajanja odgonskega zakona zaradi finančne nezmožnosti in kompleksnosti novih zahtev zakona. Izvrševanje zakona se je zamaknilo zgolj do začetka aprila 1872 (Stariha, 2007, 17), ko so dolžnost omejili na manjše število (31) t. i. odgonskih občin. Podatke o številu odgnancev za Štajersko navaja Mischler (1896), za kranjsko občino pa Stariha (2007, 49). Kranjska občina je v 6 letih bodisi zajela bodisi v okviru organiziranega sprejema odgnanih ljudi obravnavala 2500 ljudi.

27 Novice, 6. 5. 1868, 152.

28 Natančne analize vloge ženskih donacij na Goriškem pa je prek določenih dobrodelnih akcij analiziral Devetak (2019).

Glavarja, iz 19. stoletja pa sklad za slepe plemiča in uradnika Karla Flodnigga in sklad za zavod za gluhe, v katerega je največjo donacijo kot oporočno volilo prispeval duhovnik (Serše, 2013; Jakopič & Knavs, 2006)), pa tudi nekaj manjših skladov za pomoč revežem, za vrtce, štipendije dijakom in študentom, pomoč vdovam in mladenkam. Najvišja oporočna volila za reševanje socialnih vprašanj so največkrat donirali posamezniki in posameznice, ki so umrli brez potomcev. Večjih donacij je bilo sorazmerno malo, praviloma so donacije dosegle do 1000 goldinarjev, redkeje pa nekaj tisoč goldinarjev. Zagotovo pa so bile v 19. stoletju na današnjem slovenskem ozemlju največje donacije zakoncev brez potomcev: Janeza in Marije Kalister v Trstu, zakoncev Grisoni v Kopru (Bonin, 2012) ter Martina in Josepine Hočevar v Krškem (Černelič Krošelj et al., 2011). Janez Kalister in njegovi dediči ter Martin Hočevar so bili celo poslovni partnerji pri zakupu davkov mesta Gradec. Leta 1863 je bila med večjimi donacijami na Štajerskem donacija trgovca iz Hamburga in konjiškega rojaka Franca Lamperchta za zavod za starejše in onemogle v Slovenskih Konjicah v višini 50.000 goldinarjev za izgradnjo stavbe zavoda in njegovega delovanja, ki se je pozneje zvišala na 58.000 goldinarjev (Miličević, 2020). Izredna je bila tudi donacija deželnega in državnega poslanca Martina Hočevarja, ki je za gradnjo meščanske šole v Krškem, dokončano leta 1877, doniral 100.000 goldinarjev, nato pa je v svoji oporoki za reševanje socialnih vprašanj (in nekaj tudi v podporo delovanja interesnih skupin) v krškem okrajnem glavarstvu, Ljubljani in Gradcu namenil še 98.000 goldinarjev. Tudi donacije njegove žene so presegle 100.000 goldinarjev (Černelič Krošelj et al., 2011).

REŠEVANJE SOCIALNIH VPRAŠANJ IN SOCIALNI PRITISKI NA PODEŽELJE

Na podeželju, ki je bilo po letu 1849 prepredeno z majhnimi občinami, podobne sistemske organizacije formalne in neformalne dobrodelnosti kot v mestih z določenimi izjemami ni bilo, četudi je na ravni monarhije provizorični občinski zakon (1849) občinam nalagal skrb za reveže, zahtevo pa so potrdili tudi občinski zakon iz leta 1859,²⁹ domovinski zakon iz leta 1863 in odgonski zakon s 27. 7. 1871 (Mischler & Ulbrich, 1896).

Celoten sistem – ne toliko na ravni dobrodelnih praks posameznika kot na ravni upravljanja s skladi – se je spremenil z ustanavljanjem okrajnih predstojništev in nato glavarstev ter uveljavitvijo občin (Pivk, 2016, 251). Spodbujanje zasebnih donacij, organizacija in spodbujanje pomoči v času kriz ali nesreč, spodbujanje gradnje in ustanavljanja javnih zavodov ter vzpostavljanje infra-

strukture, ki je bila sicer v pristojnosti županov, članov občinskih svetov in okrajnih glavarjev,³⁰ a je v veliki meri temeljila na večjih in manjših donacijah posameznikov³¹ – vse to je bilo – kot se zdi – odvisno tudi od angažiranosti okrajnih in lokalnih predstojništev ali, zlasti v mestih in pri določenih poklicnih skupinah (obrtnikih, trgovcih), od dobrodelnih društev in začasnih odborov. Pavšalne trditve, ki jih praviloma najdemo v študijah, povezanih s problemom revščine na območju današnje Slovenije, da se občine niso ukvarjale z vzroki revščine, ampak so samo »reševale« probleme, prikrivajo izredno kompleksnost problemov in načinov njihovega reševanja v sistemu mešane ekonomije dobrodelnosti (Grošelj, 2018, 18; Židov, 2012, 45–65) in različnih režimov reševanja socialnih vprašanj. Z uveljavitvijo novega zakona o občinah (1859) so sredstva, ki so bila kot glavne zbrana v mestih, trgih in župnijah, počasi prešla na občino – upravo, če je šlo za sklade z velikimi sredstvi in za podeželske občine, pa je v skladu z usmeritvami notranjega ministrstva s konca 60. let 19. stoletja (in nato po razpravi in potrditvi kranjskega deželnega zbora) z njimi upravljal deželni odbor, kar je postala praksa, ki jo je šele pozneje normiral kranjski ubožni zakon iz leta 1883 (Anžič, 2002, 40–42; Dobaja, 2009).³² Državni aparat je vse do sklenitve konkordata (1855) pritiskal na duhovnike, da zlasti med premožnejšimi prebivalci na podeželju zbirajo finančna sredstva ali druge darove, ki naj jih nato razdelijo med reveže. Praviloma so na podeželju prav oni med reveže razdeljevali oporočna volila in skrbeli za razdelitev obresti, če je zasebni donator (najpogosteje v obliki oporočnega volila) zahteval ustanovitev posebnega sklada za reveže. Duhovniki so vlogo v javnih zavodih izgubili po odpovedi konkordata in z občinskimi zakoni, ki so formalno in povsem jasno omejili intervencijo na področju socialnega, a so duhovniki na podeželju še skoraj dve desetletji upravljali z glavnimi denarja, zbranega v ubožnih skladih, dokler se ta sredstva niso prenesla v upravljanje občin. Njihova intervencija pri reševanju socialnih vprašanj je ohranjala tudi etične zahteve in čustvovanja, ki so bila del krščanskega karitasa. Popolnoma pa je mreža cerkvene organizacije izgubila pravice na področju javnih socialnih služb na Kranjskem z ubožnim zakonom 28. 8. 1883 (Anžič, 2002, 40–42), po katerem so sredstva ubožnih skladov v nekaj letih prešla na občine, duhovnikom pa je bilo dovoljeno med reveže razdeliti zgolj sredstva, ki so jih zbrali v cerkvi. Izjema od tega pravila je bila po občinskem zakonu zgolj izredna želja donatorja, a so bili o takih donacijah dolžni občini predati poročilo in seznam prejemnikov pomoči. A to ni trajalo dolgo, saj so zasebne organizacije posameznih samostanskih redov s posebnimi imenovanji ponovno pridobivale javne služ-

29 Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich, 1859, XIV/58, 95–168.

30 Prim.Laibacher Zeitung, 29. 1. 1908, 199–200.

31 King, sicer dober poznavalec razvoja socialnih mehanizmov in režimov, deli mnenje nekaterih drugih specialistov, da ni bilo velike razlike med davki za revne ter poljavnimi nabirkami denarja in mesečnimi donacijami, ki jih pozna del Evrope (King, 2011).

32 Primerjaj slovenski tekst zakona, objavljen v Anžič (2002, 40–42).

be na področju reševanja socialnih vprašanj. Za razliko od nekaterih avtorjev (Cunningham, 2005), ki sicer niso specialisti za zgodovino Habsburške monarhije, smo prepričani, da je bilo pri reševanju socialnih vprašanj vsaj enako pomembno kot moralna vloga duhovščine dejstvo, da so v prvi polovici 19. stoletja zgolj prek skladov, v katerih upravljanje je bila vključena tudi duhovščina, ki pa je imela določene javno-upravne funkcije, presegli fevdalno razdrobljenost določenega področja. To je bil eden od ciljev centralistične politike absolutistične monarhije, ki je vlogo duhovščine popolnoma podredila novemu uradništvu. Vsaj na Štajerskem, kjer posebni ubožni zakoni niso ukinili ubožnih inštitutov, je vpliv duhovščine verjetno ostal velik, saj delovanje teh inštitutov ni bilo omejeno zgolj na upravljanje zasebnih skladov (Mischler, 1896).

Duhovniki so postopoma izgubili vlogo v ubožni oskrbi, med drugim zaradi prenosa tega področja v pristojnost občin, a je bilo njihovo delovanje na podeželju vsaj v prvi fazi okorno in neučinkovito, predvsem pa jim je primanjkovalo sredstev. Veliko breme skrbi za reveže, zlasti na podeželju, je padlo tudi na okrajna glavarstva, župane in v večjih občinah na občinske odbornike. To nazorno pokaže edina statistika o razmerah na področju reševanja socialnih vprašanj, ki je bila opravljena za Avstro-ogrsko monarhijo in zajema zgolj deželo Štajersko; izvedel jo je Ernst Mischler leta 1892. Analiza podatkov, ki so bili zbrani prek posebnih vprašalnikov občinam, je pokazala, da predstavljajo izdatki za reševanje socialnih vprašanj v številnih spodnještajerskih občinah znaten delež celotnega proračuna predvsem podeželskih občin.

Na podeželju je ravno zaradi pomanjkanja sredstev in ob nezmožnosti skrbi za reveže s strani družine oziroma sorodstva še vse 19. stoletje in tudi v začetku 20. stoletja obveljala praksa vzajemnosti pri skrbi za revne, po kateri so morali hišni gospodarji določeno število dni podpirati domače reveže s hrano in prenočiščem. Revežem so morali v domicilni občini tudi zagotoviti prenočišče, praviloma naj bi si lastniki hiš dolžnost razdelili proporcionalno z velikostjo imetja. V splošnem, tako tudi v navodilih županom, je bilo javno beračenje strogo prepovedano (Rogelj, 1998, 46), zares izjemoma je bilo beračenje občasno dovoljeno s posebnimi določili za domicilne reveže ali v primeru kolektivnih kriz. Nova socialna zakonodaja, ki je zajela določene skupine delavstva in je temeljila na vzajemni solidarnosti, je zajela premajhen delež tveganju revščine izpostavljenih posameznikov, hkrati pa je imela precej omejitev in je socialne probleme praviloma reševala z določenim zamikom. Uradniki in politiki so jo razumeli kot dolžnost (Obravnave, 1871, 30. 9.), opredeliti pa jo je poskusila tudi uradna statistika, ki je proti koncu 19. stoletja prvič poskusila zaznati problem (Mischler, 1896). Včasih so takšne prakse podpore revežem v obliki prosjačenja za

hrano v domicilni občini formalno dovolili s posebnimi potrdili. Ta sistem je odpovedal, ko se je okolje znašlo v krizi. V določenih regijah so bile krize pogoste, kar velja tudi za okolje, kateremu sta donacije namenila Janez in Marija Kalister.

KULTURNI MOTIVI DONATORJA

Ob izjemnem pomenu mešane ekonomije dobrodelnosti za reševanje socialnih vprašanj je nujno opredeliti tudi idejne, moralne in čustvene motive darovanja. Darovanje je pomenilo družbeni prestiž in moralni kod meščanske družbe, kar se odraža tudi v številnih časopisnih člankih v 19. stoletju, katerih osrednja tema je dobrodelnost. King trdi, da so kolektivna čustva z vsemi metodološkimi zadržki o njihovi »kolektivnosti« in načinu njihovega prepoznavanja pomemben del kriterijev določanja režimov dobrodelnosti. A ko opredeli čustva, ki postanejo kriteriji za njegove režime dobrodelnosti, preveč reducira njihove pojavnne oblike (King, 2011). Takšno metodološko izhodišče pa po drugi strani potrди izjemen pomen čustvovanja in čustev v kulturi darovanja ter v celotnem sistemu reševanja socialnih vprašanj pred koncem 19. stoletja.

Simpatija in sočutje naj bi bili čustvi, ki sta bili prisotni skozi celotno človeško zgodovino, kot glavni moralni normi pa ju povzdiguje že srednjeveško krščanstvo, in sicer kot t. i. *compassio* in *misericordia*. Ljudje naj bi bili sposobni razumeti človeško stisko in jo poskušati rešiti, njihov odnos do ljudi, ki potrebujejo takšno pomoč, pa so primerjali z ljubeznijo do Boga. Takšno obnašanje in čustvovanje je bilo opredeljeno kot dobro in racionalno, torej kot sestavni del *ratio humanae vitae*. Od moralnega človeka so zahtevali, da mu je sledil. Za razliko od naravnega (tj. razsvetljskega) pojmovanja sočutja je t. i. *compassio* pomenil normirano – zahtevano – obnašanje in dolžnost. Sočutje se je v krščanskem moralnem idealu vezalo predvsem na bližnjega, člana skupnosti – *sočloveka* (prim. Barclay, 2021), medtem ko je razsvetljsko sočutje po temeljnih predstavnikih Adamu Smithu in Davidu Humu postalo univerzalno,³³ naravno in zato spontano. V razvoju Smithove ideje se je simpatija povezala s poudarjenim ekonomskim individualizmom in izpostavljenim osebnim interesom. A ker je bila uresničitev slednjega odvisna od moralnega interesa skupnosti, se je Smithova individualnost odlično povezala s sočutjem. Razsvetljenstvo je tako od posameznika pričakovalo, da se mora biti kot »prijatelj človeštva« sposoben živeti v različna čustva drugega. Simpatija je posameznika spodbujala k vključevanju v »socialna gibanja«, ki so prežemala družbo z »moralnimi čustvi«; ta so omogočala njeno stabilnost in povezanost, v enaki meri pa tudi osebno srečo. Čustvo je bilo povezano z uresničevanjem ciljev, zato se je v

33 Sicer zelo počasi in postopoma, najprej z gibanji za odpravo suženjstva, prvo univerzalno/transnacionalno dobrodelno društvo pa je bil Rdeči križ, ki ga je leta 1863 ustanovil poslovnež Henri Dunant.

19. stoletju vedno več ljudi vključevalo v aktivno socialno delo (Fevert, 2011). V Schopenhauerjevi filozofiji se sočutje razvije v temelj sekularne morale in prava. Pri predstavljanju učinkov donacij v smislu sočutja je v meščanskih odzivih morda še najnazornejši kratek zapis ob smrti Marije Kalister v tržaškem časopisu *Edinost*, in sicer da je »mnogo dobrega storila in upamo, da nje bogata zapuščina marsikatero solzo obriše«. ³⁴

S takšnimi moralnimi usmeritvami je v zahodnem kulturnem prostoru dobrodelnost ostajala del socialnega prestiža in s tem pozitivnih čustvenih praks, a vsaj v slovenskem jezikovnem prostoru, v katerega zagotovo sodi del praks Janeza Kalistra, vsaj do zadnjih desetletij 19. stoletja sobivata tako krščansko kot razsvetljsko čustvo sočutnosti. Vzroke gre iskati tudi v političnih konotacijah, ki jih je še imela dobrodelnost v tem prostoru, zlasti zaradi posebej izpostavljenega paternalističnega lika vladarja. V meščanskih bontonih (Vesel, 1868) in javnih medijih so vse 19. stoletje propagirali meščansko dobrodelnost kot odraz pričakovanega značaja meščana. Ob protestu zaradi načina razdeljevanja štipendij Janeza Kalistra dijakom in študentom, ki so bili sicer rojeni na Notranjskem, a so njihovi starši domicilno pravico nato pridobili drugje (iz prakse domicilne pravice je jasno, da je šlo predvsem za otroke višjih uradnikov in višjih učiteljev), je lokalni liberalno usmerjeni meščanski dopisnik zapisal, da bo »večno pričala o lepem značaju ranjcega g. dobrotnika« (Slovenski narod, 22. 10. 1883).

POLITIČNI IN OSEBNI MOTIVI DONATORJA

Čeprav o obsegu meščanske dobrodelnosti na področju mešane ekonomije dobrodelnosti, a tudi na področju javnih zavodov in infrastrukture nimamo sistematičnih studij, se zdi, da je bila pomemben del marsikaterega večjega projekta. Prav zato so tisti, ki so potrebovali tovrstne donacije za dosego svojih profesionalnih in političnih ciljev, med njimi predvsem uradniki, posebej spodbujali določene »čustvene skupnosti« (Rosenwein, 2015) ter v medijih posredovali specifično dožemanje čustvenih vrednot in ciljev, zlasti pa praks. Izjemno redka potrditev vloge uradnikov v mešani ekonomiji dobrodelnosti in pomena spodbujanja dobrodelnosti je precej naključno opisovanje nekaterih uradniških zaslug, ki jih je bil leta 1908 deležen dolgoletni postojnski okrajni glavar Anton Globočnik v nemškem meščanskem časopisu *Laibacher Zeitung*. Pravnik je z izbiro in objavo jasno opredelil, katere uradniške prakse prinašajo dobrobit skupnosti. Izseki iz njegovega uradovanja so bili povzeti po njegovem dnevniku, za objavo

pa jih je z dovoljenjem lastnika pridobil Štefan Lapanje, pravnik in takratni aktualni okrajni glavar v Postojni. Kar tri od sedmih »podob« iz Globočnikovega življenja so bile povezane z reševanjem socialnih vprašanj v pretežno podeželskem glavarstvu: ena je bila povezana s hudo lakoto v letih 1864/1865, druga s pridobitvijo velike donacije Marije Kalister in Kalistrovih skladov na splošno, tretja pa s pravniško spretno zaplembo premoženja delodajalcev za poplačilo dolga delavcem na trasi železnice Št. Peter–Reka okoli leta 1870. ³⁵ Objavil jih je z namenom, da se zasluge Antona Globočnika, ki »so znane njegovemu ožjemu krogu delovanja, prebivalstvu in njegovim sodelavcem objavi in počasti pred širšo javnostjo«. ³⁶ Med sedmimi etapami iz uradovanja Antona Globočnika, v katerih so se prepletali spomini na vremenske prigode, politične spopade v Slavoniji, gradnjo nove ceste čez Rebrnice in vojno z Italijo, je aktualni okrajni glavar predvsem kot moralno zgledno poudarjal Globočnikovo »humanitarno« delovanje. Označil ga je kot vsesplošno zaslužnega uradnika, ki je mislil »samo na splošno dobro«, ter poudarjal njegovo delavnost in predanost, saj je tudi v neslužbenem času sledil profesionalnim ciljem. Četudi ni jasno, ³⁷ ali sta bila pravnik Štefan Lapanje in Anton Globočnik osebno povezana, saj je bil slednji aktiven član pravniškega društva, je Lapanje s pomočjo anekdot iz Globočnikovega življenja njegovo delovanje na področju reševanja socialnih vprašanj promoviral kot posebno moralno držo uradnika in kot promocijo takšnega načina uradovanja. ³⁸ Javno objavljane spominov Antona Globočnika v *Laibacher Zeitung* je zagotovo sodilo k vzpostavljanju socialnega prestiža zaslužnega uradnika, kjer pomembno mesto zavzema njegova skrb za splošno blagostanje in reševanje socialnih vprašanj. Avtor je menil, da bi morali biti ljudje uradnikom hvaležni, obenem pa ni mogel mimo komentarjev zaradi obtožb o osebnih koristih, ki so jih bili deležni uradniki v tem segmentu svojega delovanja, tudi Globočnik in drugi člani občinskega odbora. Anton Globočnik si je v okolju, kjer so mu pripisovali kar nekaj zaslug na gospodarskem, kulturnem, nacionalnem in socialnem področju, ustvaril socialni prestiž, ki ga ni prepoznal samo Štefan Lapanje, ampak se kaže v izvolitvi tako za državnozbornskega poslanca kot za zastopnika kurije mest in obrtnikov za Notranjsko leta 1891, sicer zgolj nekaj let po odhodu s tega območja, še bolj ob njegovem pogrebu v Postojni leta 1912 (Pavšič, 2007, 333). Na državni ravni se je Globočnik najprej opredelil za konservativnega politika, potem pa kot član slovensko-hrvaškega kluba. ³⁹ Delo za splošni blagor »svojih sodeželanov« je kot enega od ciljev v bontonu

³⁴ *Edinost*, 21. 7. 1880, 4.

³⁵ *Laibacher Zeitung*, 27. 1. 1908, 183; 29. 1. 1908, 199, 200; 30. 1. 1908, 207; 31. 1. 1908, 214, 215.

³⁶ *Laibacher Zeitung*, 31. 1. 1908, 214, 215.

³⁷ Usoda Globočnikovega dnevnika je neznana, v njegovi biografiji tovrstnih podatkov ni, Štefan Lapanje pa je kot upravni pravnik prav tako objavljale tekste v strokovnih revijah, a njegove biografije še ni.

³⁸ *Laibacher Zeitung*, 31. 1. 1908, 214, 215 in Pahor (2010, 44).

³⁹ *Laibacher Zeitung*, 30. 1. 1908, 207.

izpostavil tudi duhovnik Ivan Vesel, ki je motiv za spodbujanje takšnih praks povezal s pozitivnimi čustvi, ki naj bi jih posamezniki občutili kot otroci (Vesel, 1868, 58), podobna pa naj bi bila čustvom, ki jih je posameznik izražal do domovine (Vesel, 1868, 58–59).

Pri promoviranju dobrodelnosti v časopisju so avtorji, pogosto uradniki, praviloma sledili idejni usmerjenosti časopisa, v katerem so bile objavljene njihove novice o donacijah. Konservativni časopisi so tako poleg religiozne recipročnosti darovanja poudarjali ustvarjanje družbenega prestiža donacije in donatorja kot enega od spodbujevalcev osebne dobrodelnosti. V liberalno usmerjenih meščanskih medijih, pa tudi v konservativnih, kjer je bilo tovrstnih novic več, se v dopisih o donacijah in ob njihovem periodičnem razdeljevanju tudi v primeru »Kalistrovih« skladov poudarjajo trajni družbeni učinki donacij, zlasti na področju glavnih meščanskih vrednot napredka, izobraževanja in splošne družbene prosperitete. Posredno hvalijo tudi funkcijo socialnega discipliniranja, s katero je povezan način razdeljevanja donacij in ki je eden glavnih ciljev meščanske dobrodelnosti ter obenem reševanja socialnih vprašanj v meščanski družbi. Ob nekaterih donacijah avtorji v opise sicer vključijo čustvo sočutja z opozarjanjem na »trpljenje« obdarjenega, ki naj bi ga sočutje zaznalo, a v diskurzu, ki spremlja »učinke donacij« Janeza in Marije Kalister, neposrednih povezav z novim čustvovanjem ni. Ena redkih izjem je vrednotenje skladov Janeza in Marije Kalister, ki jih je Štefan Lapanje ovrednotil, kot da prinašajo »*blagoslovljene sadove*«. ⁴⁰

Še veliko pogostejše sta bila v javnih medijih poudarjena socialni prestiž donatorja in njegova moralna drža. Naj kot primer služi ravno opis donacije Janeza Kalistra v domoznanskem delu učiteljev postojnskega okrajnega glavarstva iz leta 1889: »Neprecenljivo dobroto je skazal g. Kalister ljudstvu s temi ustanovami, kakoršnih gotovo nima nobena fara v škofiji. Preblagi umrli si je ž njimi postavil spomenik, kateri bode še stoletja delal čast njegovemu imenu« (Postojnsko, 1889, 27). Obenem so lahko tudi razmeroma liberalni meščanski časopisi občasno naslovili religiozno recipročnost darovanja tako pred in po političnem prelomu in bolj poudarjenem kulturnem boju. Učitelji iz Slavine so se v dopisu še leta 1889 zahvalili za šolske potrebščine, ki so bile otrokom razdeljene s pomočjo sredstev v šolskem skladu, ki ga je kot oporočno volilo doniral Janez Kalister. Novico so zaključili s povsem religiozno zahvalo, ki je poudarjala religiozno recipročnost donacije: »Bog mu plati s srečno večnostjo.« ⁴¹

Moralne imperativne meščana, ki so nalagali skrb za reveže in pospeševanje glavnih meščanskih vrednot, med katere je sodilo tudi izobraževanje, je slovensko govoreča meščanska družba javno predstavljala na

svojevrsten način. Nazoren primer je način opisovanja različnih donacij za reševanje socialnih problemov v istem besedilu – v domoznanskem delu Postojnsko okrajno glavarstvo, katerega avtorji so bili učitelji. Pričakovano so učitelji iz šolskih kronik navajali vse donatorje za šolo in šolarje (Postojnsko, 1889, 21) ⁴² ter več pozornosti namenili nekaterim donacijam, a je po drugi strani enako poveden tudi njihov molk oziroma bežna omemba drugih donacij. Tako je učitelj v Slavini natančno opisal manjše donacije Marije Kalister za javno infrastrukturo (za cerkev, vodnjak, zvonove v dveh cerkvah) in nakup pašnikov (Postojnsko, 1889, 27, 28), ki so spodbujale usmerjene gospodarske prakse podeželskega prebivalstva, kar je po prepričanju dominantnega dela družbe vodilo k večji gospodarski stabilnosti. Po drugi strani pa je daleč največji oporočni volili in ustanovitev obeh skladov za hišne gospodarje avtor odpravil z besedami: »Na smrtni postelji tudi ona [Marija Kalister – op. a.] ni pozabila sorodnikov in revežev ter jih je bogato omislila« (Postojnsko, 1889, 27, 23). Donaciji zakoncev za hišne gospodarje (na podeželju), ki nista zajeli samo revežev in nista predstavljali tipične oblike meščanske dobrodelnosti, ki je v aktu darovanja morala vsebovati tudi elemente socialnega discipliniranja, v tem domoznanskem delu nista dobili posebne pozornosti. Ker donacija ni bila selektivna ter ni spodbujala lahke prisile in meščanskih vrednot, kot so bile pridnost, izobraževanje, razgledanost in gospodarski napredek podeželskega prebivalstva (če uporabimo termine, ki se pojavljajo v opisih pomena premij za spodbujanje sadjarstva in živinoreje Janeza Kalistra v letih njihovega podeljevanja), ni posebej izpostavljena.

Tudi siceršnji socialni prestiž darovalca je vplival na pozornost, ki jo je v tem delu učiteljev dobila določena donacija. Nesorazmerno velike pozornosti in družbenega prestiža je bilo deležno plemstvo in še živeči donatorji (npr. nečaki Janeza Kalistra, ki so finančno omogočili zidavo novega šolskega poslopja ob praznovanju cesarskega jubileja). Na Premu so omenili darila revežem in revnim otrokom v šoli, ki so jih ob obisku izkazali zadnji predstavniki rodbine Portia (Postojnsko 1889, 86). V Trnju pa so hvalili darežljivost uglednega visokega plemiča, kneza Huga A. A. Windisch-Graetza, ki je doniral nekaj sredstev ob vsakoletnem lovu v teh gozdovih (Postojnsko 1889, 36). Če je pozornost, ki so jo deležni živeči donatorji, zagotovo strateška, saj so se učitelji zavedali, da bodo njihove donacije še potrebovali, je prestiž, ki ga je bilo tudi pri tej praksi v domoznanskih opisih deležno deželno plemstvo, predvsem odraz njegovega siceršnjega višjega socialnega prestiža.

Podobne značilnosti veljajo tudi za novice o donacijah v meščanskem časopisju. Novico ob smrti Marije Kalister je tržaška Edinost zelo skopo zaključila

⁴⁰ Laibacher Zeitung, 30. 1. 1908, 207.

⁴¹ Učiteljski tovariš, 15. 12. 1889, 382.

⁴² Pomen spodbujanja izobraževanja v meščanski družbi se ne nazadnje pokaže v sredstvih, ki so jih zbrali v kranjskem deželnem skladu za štipendije, ki je bil s številnimi donacijami in donatorji finančno daleč najmočnejši sklad v deželi (prim. Ribnikar, 1999).

z upanjem na bogata volila.⁴³ Ker ni šlo za vplivno meščanko, njene donacije niso odmevale v medijskem prostoru. Prve omembe velike donacije v sklad za hišne lastnike so se v medijih pojavile šele leta 1890, ko so več let po njeni smrti razdelili prve premije, pa še takrat predvsem zato, ker je širše območje Notranjske spet prizadelo hudo pomanjkanje hrane.⁴⁴ Veliko bolj kot njena oporočna volila je v slovenskem časopisju v mesecih po njeni smrti odmevalo dejstvo, da je bila oporoška napisana v jeziku, ki ga ni razumela, kar je bila ena osrednjih političnih tem.⁴⁵ Pri vesteh o oporočnih volilih njenega moža je bilo nekoliko drugače. Že vest o njegovi smrti je zaradi njegove življenjske zgodbe odmevala v monarhiji. Oporoka in oporočna volila so bila objavljena v številnih (nemških) časopisih⁴⁶ v monarhiji, ki so sicer vestno povzeli večino oporočnih volil Janeza Kalistra, pri čemer pa niso izrekli etičnih/moralnih ali idejnih sodb o volilih in njihovih učinkih. Prav tako niso poudarjali socialnega prestiža donatorja. V enem od nemških časopisov in v nekaterih časopisih, ki so povzemali po njem, so novico o milijonarjevi smrti celo dopolnili z novo objavo, ker so izpustili informacijo o oporočnem volilu za štipendije.⁴⁷ Podobno so v Novicah⁴⁸ popravili informacijo o izbrisu dolgov dolžnikom Janeza Kalistra. Slovensko časopisje se je nekoliko bolj ukvarjalo z družbenimi učinki Kalistrovih volil, čeprav je bilo v ospredju nemško in slovensko pišočih časopisov najprej vprašanje, kateri sorodnik bo glavni dedič ogromnega premoženja. A ker je nemški Laibacher Zeitung po govoricah, objavljenih v tržaških časopisih, povzel, da naj bi dve slovenski občini dobili vsaka po 50.000 goldinarjev, kar je sprožilo veliko zanimanja v slovensko pišočem medijskem prostoru, so Novice konec decembra⁴⁹ povzele vsa volila za reševanje socialnih vprašanj in pri tem predvsem opozorile na socialni prestiž donacij in religiozno recipročnost, ki so jo prinašale donatorju.

V kulturi darovanja je izročanje in prejemanje darov/daril ohranjalo specifične družbene funkcije različnih religioznih in moralnih tradicij. Veselov bonton, ki je izšel ravno v obdobju donacij Janeza Kalistra, je svoji ciljni publiki, torej meščanskemu moškemu, svetoval, naj se izogiba sprejemanju darov, da ne bo prišel v položaj, ko bo kdo pričakoval povračilo za prejeto darilo

(Vesel, 1868, 25–26). Četudi je takšen nasvet povezan tudi s statusom in vplivom meščana, vendarle opozarja na pomen, ki ga je v številnih segmentih življenja v 19. stoletju imela recipročnost darovanja. Veselovo opisovanje dobroteljske vsebuje tudi elemente družbenega prestiža ter opisuje sočutnost in kulturo darovanja tudi v njeni funkciji ohranjanja obstoječih družbenih razmerij. Omenjeni priročnik primerne vedenja med drugim propagira podporo revežem, »ki si niso sami krivi, da so revni« (Vesel, 1868, 108), in takšno kulturo darovanja uvršča med pričakovane oblike vedenja meščanov (Vesel, 1868, 108–110). A v meščanski kulturi darovanja se tako kot že stoletja pred tem pričakuje selektivno darovanje, pri katerem je pomembno moralno vedenje revežev, in ohranja temeljne značilnosti reševanja socialnih vprašanj, ki ima obenem mehke elemente socialnega discipliniranja, saj od prejemnikov pomoči pričakuje družbeno konformno vedenje. Meščanskemu moškemu je po Veselu moralo biti poznano tudi čustvo sočutja: »Znana mora biti človeku tega sveta silna nadloga, da prav živo čutimo nesrečnega brata trpljenje« (Vesel, 1868, 109). A kljub temu avtor v bontonu razsvetljuje čustvo poveže s sistemom religioznih vrednot: »Tu moreš dobro naložiti in pridobiti obresti, katerih [...] ti ne zagotovi nobena banka na sveti« (Vesel, 1868, 110). Darovanje je v določenem segmentu zagotovo sodilo med »čustvene norme«, kot je čustvo karitasa opisala Barclay (2021), izhajajoč iz teorije performansa ter teorij »čustvenih skupnosti« in »čustvenih režimov«. Že prvo večjo donacijo Janeza Kalistra leta 1860 so v slovenskem časopisju označili kot dejanje sočutnega človeka »z milim srcem in dobrotljivimi rokami do svojih ubogih rojakov«.⁵⁰ Čez desetletja pa so bila poročila o razdelitvi premij iz tega sklada Janeza Kalistra popolnoma očiščena vsake socialne promocije donatorja.⁵¹ Pri morebitnih novicah o premijah so poudarjali zgolj učinek pozitivnega socialnega discipliniranja, ki je z denarnimi spodbudami spreminjal prakse, te pa naj bi vodile do boljšega gospodarskega stanja⁵² – motiv, ki ga je mogoče zaslediti že ob eni od prvih podelitev premij za živinorejce in sadjarje leta 1862 pri različnih dopisnikih v Novicah.⁵³ Le katoliško usmerjeni časopisi so občasno poudarili družbeni pomen vseh donacij, kot recimo leta 1894 v Slovencu, ko so omenili vse donacije

43 Edinost, 21. 7. 1880, 4.

44 Domoljub, 1. 5. 1890, 92.

45 Slovenec, 4. 9. 1880, 4; Edinost, 1. 9. 1880, 2; Slovenski narod, 3. 9. 1880, 4.

46 Innsbrucker Nachrichten, 2. 1. 1865, 3; Klagenfurter Zeitung 4. 1. 1865, 11; Linzer Abendbote: Zeitschrift für Stadt und Land, 27. 12. 1864, 3; Aussiger Anzeiger 14. 1. 1865, 13; Morgen-Post 23. 12. 1864, 2; Ost-Deutsche Post, 22. 12. 1864, 2.

47 Fremden Blatt, 25. 12. 1864, 4 in 27. 12. 1864, 4 in Innsbrucker Nachrichten, 2. 1. 1865, 3.

48 Novice, 11. 1. 1865, 15.

49 Laibacher Zeitung, 19. 12. 1864, 1154; 21. 12. 1864, 1162 in Novice, 28. 12. 1864, 429, 430.

50 Novice, 14. 3. 1860, 87.

51 Npr. Novice, 27. 5. 1892, 180; Slovenec, 20. 5. 1892, 3.

52 Slovenec, 21. 5. 1890, 3; Slovenec, 20. 5. 1892, 3.

53 Novice, 14. 5. 1862, 159 in 9. 6. 1862, 236.

z vsemi zneski in jih označili za blagodejne: »Imeli (smo) tukaj kakor druga leta veselico brez godcev in plesa.«⁵⁴

Če poleg diskurzov analiziramo tudi druge konkretne prakse donatorjev, se razkrijejo še drugi učinki donacij. Dobrodelnost je bila družbena in čustvena praksa z recipročnim učinkom, ki ga je darovanje ohranjalo že stoletja (Zemon-Davis, 2000; Mauss, 1956). Poleg vzpostavljanja in ohranjanja družbenih razmerij je donatorju prinašala pomembne prednosti pri doseganju poklicnih in življenjskih ciljev (pridobivanje poslov, pridobitev prestižnih nazivov) in jo je v času smrti precej izpostavljalo meščansko časopisje vseh idejnih polov. Pogosto je šlo za prakso, ki je imela jasen cilj ter je obstoječe diskurze in kulturne prakse izkoriščala za doseganje individualnih ciljev posameznika. Bila je namreč sredstvo za utrjevanje družbenega položaja in prestiža v različnih skupnostih, v katerih je donator posloval, saj je vzbujala pozitivna čustva, povezana z aktom darovanja. Janez Kalister, ki je odraščal v okolju tradicionalnega krščanskega karitasa, je elemente meščanskih oblik dobrodelnosti prevzemal ne samo zaradi neposrednega nagovarjanja uradnikov, ampak tudi zaradi aktivnega vključevanja v meščanske kroge, interesne skupine in družabne dogodke v Trstu. Vsekakor pa so ga pri odločitvah za donacije vodile tudi vzajemne koristi, s katerimi je bil, kot se izkazuje tudi v praksi, v meščanski družbi še vedno povezan akt darovanja. Pri manjših donacijah Janeza Nepomuka Kalistra v času njegovega gospodarskega vzpona je mogoče razbrati strateške donacije v okoljih, v katerih je vzpostavljali ali širil svoje posle: v Ljubljani in tudi Celovcu.⁵⁵ Pri teh donacijah je šlo za utrjevanje čustvenih in socialnih vezi in vpliva v okoljih, v katerih je vodil posle. Njegovo gradbeno podjetje Kalister Baroggi, ki je gradilo koroško železnico, tako najdemo med donatorji za novoletne čestitke v Celovcu leta 1863, eno najbolj razširjenih oblik systemskega zbiranja denarja za reveže, ki je bilo pogosto v mestih v različnih deželah monarhije.⁵⁶ Pri zbiranju denarja za novoletne čestitke gre predvsem za

simbolično in prestižno prakso, saj tako zbrana sredstva pomenijo zgolj majhen delež prihodkov (in posledično potreb) tovrstnih ustanov.

Nazoren primer pomena osebne dobrodelnosti za kariero posameznika je zagotovo donacija deželnega in državnega poslanca Martina Hočevarja za gradnjo meščanske šole v Krškem. Gre za bogataša, ki je nekaj časa celo poslovno sodeloval z dediči Janeza Kalistra.⁵⁷ Motivov za donacijo je bilo več in so bili bolj kontradiktorni kot v primeru Janeza Kalistra.⁵⁸ A ta donacija je bila veliko več kot zgolj sledenje idejnim in moralnim kodam (potreba po izobraževanju), ki jih poudarjajo v javnih medijih, donatorju je prinašala socialni prestiž, nove karierni možnosti v politiki in pomembne poslovne prednosti (pridobival je namreč številne javne gradbene posle),⁵⁹ obenem pa so vsaj začasno iz javnega diskurza izginili očitki o njegovih skoraj neizterljivih dolgovih do dežele, ki jo je kot poslanec zastopal v državnem zboru, dolgovi pa so večkrat presegali njegovo donacijo.⁶⁰ Še leta 1877 ni bilo znano, ali je bil ta dolg do dežele poplačan.⁶¹ Z donacijo je Martin Hočevar pridobil častno meščanstvo⁶² in cesarsko odlikovanje, zaželeno med ljudmi, ki jim je uspel znaten družbeni vzpon. Hočevarjeva donacija je v slovenskih časopisih sicer sprva naletela na odobravanje, a je nato z zahtevo po nemškem učnem jeziku spodbudila številne kritike in ustvarila negativno podobo človeka, ki je obogatel »z vinskimi dacem«.⁶³

Janez Kalister je prepoznal tudi pomen izražanja dobrodelnosti med plemstvom, ki je posnemalo vladarjeve politične prakse. Pri ustvarjanju patriarhalne vloge vladarja so bile donacije odraz tako krščanskega karitasa kot razsvetljskega sočutja, a zelo pomembne tudi v funkciji utrjevanja podobe in vloge vladarja v družbi kot patriarhalnega zaščitnika in milostnega vladarja, saj je doniral sredstva ob številnih kolektivnih nesrečah in tudi mnogim društvom (prim. Studen, 2018; Čeč, 2016; Bratož, 2022).⁶⁴ Med donacije Janeza Kalistra, ki najbolj izražajo državni patriotizem, torej zvestobo

54 Slovenec, 22. 5. 1894, 3 glej tudi 23. 5. 1887, 3.

55 V Ljubljani je recimo doniral manjši znesek v sklad za avstrijske vojake (Laibacher Zeitung, 28. 6. 1859, Anhang).

56 Klagenfurter Zeitung, 31. 1. 1863, Amtsblatt, 5.

57 Skupaj z Josipom Gorjupom je bil tudi med ustanovnimi člani kranjske stavbinske družbe, ustanovljene leta 1873, ki je v naslednjih desetletjih prevzela največje gradbene projekte (Novice, 14. 5. 1873, 158).

58 Na prireditvi ob cesarjevem rojstnem dnevu v Želimljah je Hočevar kot slavnostni govornik poudarjal ravno cesarjevo dobrodelnost in darežljivost ob nesrečah in katastrofah ter cesarjeve donacije za stavbe šol in cerkva (Slovenec, 26. 8. 1879, 3).

59 Iz njegove biografije je razvidno, da je v Krškem zgradil več uradniških poslopij in stanovanj, imel je več častnih funkcij (predsednik krajevnega šolskega sveta in okrajni šolski nadzornik, načelnik občinskega imetja).

60 Npr. Kritika v Slovencu, 1. 10. 1874, 3, in Slovenskem narodu, 29. 9. 1874, 3. Dežela naj bi ga leta 1874 za dolžni znesek iz neplačanega zakupa deželnih doklad celo tožila. Na neenako obravnavanje deželnih dolžnikov je opozoril protest malih davčnih zakupnikov, pri katerih so, za razliko od Martina Hočevarja, takoj izterjali davek (Slovenski tednik, 9. 10. 1874, 1). Slovenec je objavil vse zneske dolgov dežele. Dolgove za zemljiško odvezo, teh je ostalo le za dobrih 77.000 goldinarjev, so namreč pridno izterjevali (Slovenski narod, 29. 9. 1874, 3).

61 Slovenec, 17. 7. 1877, 1.

62 Slovenec, 18. 10. 1877, 4.

63 Slovenski narod, 21. 10. 1877, 1; Slovenski narod, 6. 10. 1877, 2; Slovenski narod, 29. 8. 1877, 3, kjer se rogajo Hočevarjevemu socialnemu prestižu: »Gospod Hočevar je močno petičen, in, zlato tele!«

64 Kot primer naj služi zahvala za oškodovane v požaru v Kopolju, kjer so posebej izpostavili cesarjevo paternalistično podobo očeta, ki prihitel na pomoč svojim otrokom (Slovenec, 8. 9. 1877, 4).

cesarju in monarhiji, sodijo donacije za ranjene vojake med vojno leta 1859,⁶⁵ pa tudi donacije za vrtove ob osnovnih šolah v Slavini in Pivki (Šempetru na Krasu).⁶⁶ Ko sta cesar Franc Jožef in cesarica Elizabeta leta 1857 obiskala Ljubljano, jima je Janez Kalister na svojo hišo obesil napis v dobrodošlico (Costa, 1857, 65). Podpiranje vladarjevih paternalističnih praks, ki jih posnemajo lokalni uradniki in drugi vplivni posamezniki, je še bolj očitno v drugih primerih. V javnem diskurzu so paternalistično držo izrazito poudarjali v *Laibacher Zeitung*, ko so poročali o odločitvi kneza Huga Windischgrätzja, da »ubožne« premije iz zapuščine Marije Kalister za hiše v njegovi lasti nameni enkrat za odpravljanje škode zaradi požara, drugič pa za sklad za sirote, ki so ga ustanovili ob cesarskem jubileju in katerega namen je bil tudi utrjevanje paternalistične podobe vladarja. Ta element dobrotelosti Huga Windischgrätzja pa je povsem umanjkal v objavi iste »donacije« v slovenskem časopisu.⁶⁷ Občinski odbor v Pivki je celo določil, da bodo premije za reveže iz Kalistrove ustanove razdelili ob 40. obletnici vladanja cesarja Franca Jožefa.⁶⁸

Janeza Kalistra najdemo tudi med donatorji za pomoč po poplavih leta 1851⁶⁹ in požaru v Velikih Laščah 1857,⁷⁰ ko je zbiranje sredstev organiziralo kranjsko deželno predsedstvo. Takšne donacije so lahko prinašale vzajemne koristi, tudi pomoč deželnih oblasti pri (javnih) poslih donatorja. Meščanska dobrotelost Janeza Kalistra pred oporočnimi volili se je izražala tudi z manjšimi donacijami v okoljih, v katerih je vodil svoje posle, saj si je s tem utrjeval ugled v posameznih skupnostih in krepil svojo patriotsko držo, kar kažeta donaciji za gradnjo šole v Pivki in nakup vrtov za šole, kjer so spodbujali nove kmetijske tehnike, poleg tega pa še nagrada najboljšim živinorejcem in sadjarjem. Ta je bila ena od oblik gospodarskih spodbud, ki je v politični doktrini in praksi veljala za zelo učinkovito sredstvo spodbujanja določenih gospodarskih panog, pa tudi delavnosti kot enega osrednjih meščanskih idealov. Očitno je prepoznal pomen patriotske države meščana, čigar družbeni prestiž in prepoznavnost sta se povečevala z javnimi zahvalami v časopisu. Te so bile v

19. stoletju sestavni del motivacije in prisile za zbiranje denarja in torej ključne za delovanje sistema mešane ekonomije dobrotelosti. Kako velik pomen so pripisovali ustanovitvi skladov, ki so udeleženi najvišje ideale meščanske družbe – torej izobraževanje, povezano z mehkim socialnim discipliniranjem –, kažejo objave o tej donaciji v medijih, ki jih zagotovo niso napisali lokalni duhovniki. Prvi so donacijo, ki so jo označili za »patriotsko«, objavili v *Laibacher Zeitung* in *Wiener Zeitung*⁷¹ kot poročilo ljubljanskih dopisnikov. Novice so posebej opozarjale na gospodarske učinke donacije, ki so krepili tudi odpornost pred krizami, in na dolgoročne učinke, ki jih bodo prinašale nove gospodarske prakse.⁷² Leta 1860 je Janez Kalister sam odšel na Dunaj, kjer je v obveznice (obligacije) naložil glavnico 3500 goldinarjev s 4,5-odstotnimi obrestmi oziroma 150 goldinarji letne rente. Takšne obresti so imele te obveznice še v 80. letih, kar pomeni, da je šlo za zelo varno naložbo. Sprva je bilo sicer določeno, da je treba premije razdeliti med 7 živinorejcev in 7 sadjarjev.⁷³

Svojevrstno državno patriotsko držo Janeza Kalistra je pomenil nakup državnih obveznic – tega bi lahko označili kot strateško dobrotelost, omogočeno s premoženjem, ki ga je že imel. Kako pomemben je bil za obstoj države nakup državnih obveznic, neposrednega posojila državi s strani njenih državljanov, kaže javno objavljane vse, ki so obveznice kupili. Pomenil je akt solidarnosti do države/monarhije. Podpiranje političnih ciljev parlamentarne monarhije, ki ji je ob zunanje-političnih konfliktih ter korenitih političnih in družbenih spremembah za uresničitev zastavljenih ciljev kronično primanjkovalo sredstev, je bilo razglašeno za patriotsko dejanje. Čeprav je bil za visoko plemstvo pomemben znak socialnega prestiža, ni bil nepomemben tudi znesek, ki so ga posamezniki donirali. Čeprav je bila to finančna in simbolična investicija, ki je bila usmerjena k točno določenim čustvom in ciljem ter je prinašala recipročne koristi, se je investitor zavedal možnosti »izgubljenega« kapitala.⁷⁴ Dejstvo, da je bil leta 1854 Janez Kalister zgolj eden od dveh posameznikov, ki sta »iz Kranjske« sodelovala pri nakupu državnih obveznic

65 *Laibacher Zeitung*, 28. 6. 1859, Anhang.

66 Novice, 3. 12. 1862, 406 in 14. 5. 1862, 158, 159 (za Pivko/Šempeter).

67 *Laibacher Zeitung*, 26. 2. 1890, 369 in *Slovenec*, 26. 2. 1890, 3.

68 *Slovenec*, 7. 11. 1888, 4.

69 *Laibacher Zeitung*, 29. 12. 1851, Anhang.

70 *Laibacher Zeitung*, 26. 6. 1857, Anhang.

71 *Wiener Zeitung*, 23. 3. 1860, 1246 in 24. 3. 1860, 1270, *Laibacher Zeitung*, 17. 3. 1860, 253, 254.

72 Novice, 14. 3. 1860, 87.

73 *Wiener Zeitung*, 24. 3. 1860, 1270. Janez Kalister je bil namreč javno objavljen med tujci, ki so bivali v dunajskih gostiščih in hotelih. Ob novici o premiji so v dunajskem časopisu posebej napisali, da je bil donator rojen v Slavini in da je živel v Trstu. Že pred tem je bil Janez Kalister večkrat na Dunaju.

74 Leta 1880 so dediči Janeza Kalistra mestu Ljubljana predlagali pobot, da se mesto odpove dohodkom iz nepremičnin njegovih dedičev, in mu v zameno ponudili vrednostne papirje v vrednosti 21,450 goldinarjev, ki so prinašali rento v višini 900 goldinarjev in 91 centov, kakršni so bili tudi prihodki od omenjenih nepremičnin. Čeprav je pravni odsek ljubljanske mestne občine podpiral pobot, je mestni svetnik dr. Schray opozoril, da sprememba obveznosti v kapitalski donos pomeni, da lahko mesto iztrži komaj dve tretjini trenutne vrednosti. Šele ko je sekcija predstavila dodatne (a ne javno objavljene) argumente, je člane mestnega sveta prepričala v pobot (*Laibacher Zeitung*, 18. 9. 1880, 1799).

– vanje je vložil 50.000 goldinarjev –,⁷⁵ je zagotovo na široko odprlo vrata pri pridobivanju javnih poslov, ki so veljali za dobičkonosne. Leta 1860, ko je novi sveženj državnih obveznic kupilo 15.000 posameznikov, so javno objavili le tiste, ki so jih kupili največ. Med največjimi kupci je bil Janez Kalister naveden dvakrat, za dva zneska ter z dvema regionalnima in poslovnima identitetama. Pri manjšem znesku (20.000 goldinarjev) je bil označen kot »tržaški meščan«, pri večjem pa kot »lastnik gradbenega podjetja iz Ljubljane« (50.000 goldinarjev). Oba nakupa, s katerima je ustvarjal socialni prestiž, sta mu zagotovo omogočala tudi lažje pridobivanje javnih poslov. Janezu Kalistru⁷⁶ in solastniku bombažne tovarne v Ajdovščini, Calimanu vitezu Minerbi, so recimo dvorni uradi leta 1863 dovolili, da sta v znaku tovarne uporabljala cesarskega orla, kar je podjetju zagotovo olajšalo posle in dvignilo prestiž.⁷⁷ Leta 1856 je tako kot družabnik pridobil posel gradnje koroške železnice⁷⁸ in vstopal kot zakupnik davkov (npr. mesta Gradec), po letu 1860 pa je z družabnikom postal celo zakupnik vseh davkov v Lombardiji.⁷⁹

Zagotovo so odločitve za oporočne donacije nekoga, ki je sredi poslov nenadno hudo zbolel in zato s pomočjo odvetnikov napisal novo oporoko, vodili spremenjeni motivi. Odločitev za donacije je v določenem trenutku rezultat moralnih in religioznih vzgibov, verjetno pa v manjšem obsegu tudi vpliva pravnikov (Verginella, 1996). Zlasti v času pripravljanja oporoke so volila povezana tudi z motivom priprave na »dobro« smrt in simbolično recipročnost, ki so jo v tem primeru še predstavljala. Ne gre izključiti niti splošnih družbenih razmer leta 1864; zaznamovala jih je namreč vsesplošna kriza, ki je prizadela tudi Trst (Bratož, 2022). Nekatera volila v oporoki so bila klasična in podobna kot v drugih oporokah bogatih posameznikov, ki so umrli brez otrok. Med tipične in pričakovane oporočne prakse sodijo donacije vdovam v Trstu in Ljubljani ter enkratne donacije revežem v Ljubljani,⁸⁰ Postojni, Trstu in rojstni vasi Slavinna, pa tudi donacije za cerkev v rojstnem kraju. Te Kalistrove donacije in donacije nekaterih drugih donatorjev zelo natančno opisujejo postojnski učitelji (Postojnsko, 1889, 21). Ob natančnosti pri določenih tipih donacij toliko bolj preseneča, da največjih med njimi skoraj ne omenijo oziroma jih odpravijo z nedoločnimi opisi, iz katerih bralec sploh ne izve, kako velike so bile. Do-

nacije, ki so jim učitelji namenili največ pozornosti, so sicer predstavljale klasično obliko oporočnih volil, ki so predvidevala enkratno razdelitev med »reveže«/vdove. Takšen enkratni prejem daru je bil povezan z religiozno recipročnostjo, saj naj bi obdarjeni molil za dušo umrlega. Tak namen so verjetno imele zlasti enkratne donacije za vdove. V ideji krščanskega karitasa so bili reveži tisti, katerih molitev je bila posebej učinkovita. Za enkratno donacijo vdovam v Ljubljani se je prijavilo 503 upravičenk, ki so jim glede na njihove življenjske razmere in družbeni status razdelili različno visoke enkratne zneske med 2 in 10 goldinarji.⁸¹ Eno oporočno volilo – ustanovitev sklada za pomoč hišnim gospodarjem –, iz katerega bi upravičenci prejeli letno premijo, pa je povsem odstopalo od običajnih oporočnih praks. Za ta oporočila lahko trdimo, da niso nastala zgolj pod vplivom pravnikov, kot sugerira časopisje glede vpliva na oblike oporočnih volil Marije Kalister ob novici o spodbijanju oporoke.⁸²

Pomen obeh velikih donacij občasno omenijo uradniki, v katerih delokrog sodi tudi reševanje socialnih vprašanj. Tako so omenili velik učinek donacije ob hudem pomanjkanju vseh vrst osnovnih živil (žita, hrane, koruze) v začetku leta 1890. Pomenljiva je prva omemba sklada Marije Kalister leta 1890 v *Laibacher Zeitung*,⁸³ za katero zagotovo stoji uradništvo okrajnega glavarstva z novim okrajnim glavarjem, vitezom Fridrikom Schwarzem, na čelu. Slednji ga je izkoristil tudi za lastno promocijo. Leta 1890 je poudaril, da so visoki zneski iz zaostalih (neizplačanih) premij iz sklada Marije Kalister posebej pomembni v okolju, ki se je soočalo z zaporednimi slabimi letinami, impresivni pa so bili tudi skupni zneski, ki so jih v tem letu razdelili kot premije; župnija Hrenovice je dobila 33.000 goldinarjev oziroma 17 goldinarjev in 38 krajcarjev, župnija Slavina pa 11.000 goldinarjev ali 17 goldinarjev 31 krajcarjev na upravičenca.⁸⁴ A kljub izplačilu tako visokih premij je tudi naslednje leto (1891) župan Hrenovic na deželno vlado naslovil sledečo prošnjo:

Ljudstvo pri nas je, kakor je znano, jako ubožno in ker je večina gospodarjev z dolgovi preobložena, je obstanek teh silno težaven. Prodajati izvzemši sena ni kaj, a še to je po jako nizki ceni tako, da je tudi ta pripomoček silno skromen. Se ve, da

75 Prim. Objavo v *Der Tagesbote aus Böhmen*, 25. 7. 1854, 2.

76 Nadja Terčon opozarja na enega od Kalistrovih upnikov v oporoki, za katerega meni, da gre za ravnatelja Avstrijskega Lloydja Karla Ludwig Brucka, ki je bil v 50. letih 19. stoletja minister za finance in trgovino (Terčon, 2010, 92).

77 *Wiener Zeitung*, 30. 10. 1862, 1003.

78 *Laibacher Zeitung*, 31. 7. 1860, 694; *Wiener Zeitung*, 22. 8. 1858, 3160. Prvi del proge so zgradili med letoma 1860 in 1863, vmes pa so sedež podjetja iz Maribora (*Klagenfurter Zeitung*, 13. 5. 1861, 232) preselili v Celovec.

79 *Laibacher Zeitung*, 10. 10. 1862, 930.

80 Donacijo ljubljanskim revežem so vključili v glavnico ubožnega sklada (*Laibacher Tagblatt*, 16. 3. 1869, 4).

81 *Novice*, 14. 8. 1867, 275.

82 *Slovenec*, 4. 9. 1880, 4.

83 *Laibacher Zeitung*, 20. 2. 1890, 330.

84 Prim.: *Domoljub*, 6. 3. 1890, 44; 1. 5. 1890, 92; *Laibacher Zeitung*, 20. 2. 1890, 330 (AS, 136, 52, Seznam Hrenovice, 14. 9. 1890; Seznam Slavina, 26. 1. 1891).

*večina niti tega nima. Zaslužka ni nobenega, zima pa silna, zato pa mnogi veliko pomanjkanje trpe. Čuda ni, da nekateri komaj in s težavo pričakujejo razdelitev omenjenih obresti.*⁸⁵

Način donacije je donatorju omogočal tudi drugačen socialni prestiž. Z vsakoletnim podeljevanjem premij na podlagi obresti se je ohranjal in obnavljal spomin na donatorja ter je bil zagotovo drugačen, kot če bi zapustil zgolj enkratni znesek. Ob novici o oporočnih volilih ob smrti Janeza Kalistra so v konservativnih Novicah zgolj zapisali, da je doniral tudi za reveže,⁸⁶ v naslednji novici, ki je natančno povzemala volila, pa tudi poudarili zgolj socialni prestiž, ki si ga je s tem ustvaril donator, ter njihovo religiozno recipročnost: »Z njo postavil ranjki večni spomin; marsikatera roka bode blagoslavljal moža še tedaj, ko bodo njegove kosti že davno prah in pepel.«⁸⁷ Na soobstoj tradicionalnih in meščanskih etičnih vzgibov dobrodelnosti opozarjajo tudi rituali, ki so spremljali letne podelitve premij iz določenega sklada. Donacijo oziroma razdeljevanje premij iz sklada, osnovanega na osnovi donacije, so lahko povezovali tudi s krščansko recipročnostjo darovanja – torej z mašo zadušnico. Janez Kalister je razdeljevanje premij za najboljše sadjarje in živinorejce povezal z mašo, za katero je tudi zagotovil sredstva.⁸⁸ Na isti dan so podeljevali tudi premije iz sklada za hišne lastnike, ki ga je osnoval kot oporočno volilo. To je bilo verjetno odvisno tudi od tega, kdo je bil okrajni glavar in ali so premije razdelili župani, kot je videti iz kritike občinskih razmer v Pivki, kjer so županu očitali, da si je obračunal stroške razdeljevanja premij ter da premije za revne in hišne lastnike niso bile povsem pravilno razdeljene.⁸⁹ Lokalni (slavinski) duhovnik je poskrbel za objavo novice o podeljenih premijah v konservativnem Slovencu, drugih premij, ki so bile izplačane isti dan in niso bile v njegovi pristojnosti, pa v določenih letih sploh ni omenil. Vsaj nekaj let v 90. letih 19. stoletja so premije iz ustanove za lastnike hiš razdelili tudi v nekaterih okoliških vaseh.⁹⁰ Sledila

je maša, nato pa še podelitev nagrad najboljšim sadjarjem in živinorejcem. Določeni nosilci funkcij, kot recimo leta 1890 vitez Schwarz, so ta ceremonial z izbiro drugega kraja razdeljevanja premij prekinili.⁹¹ Omenjeni okrajni glavar je premije razdelil na železniški postaji.⁹² V bolj oddaljenih vaseh je za razdelitev premij poskrbel župan in tu je bila večja verjetnost, da niso bile neposredno povezane z določenimi elementi karitasa, kamor so sodile tudi maše zadušnice.⁹³ Razdeljevanje premij je postalo tudi politični forum, kjer so razpravljali o lokalni politiki.⁹⁴ Oporočna volila zakoncev Kalister, ki so jih upravljali različni upravni organi, pa so se takšnim ceremonialom vsaj od 90. let 19. stoletja pogosto izognila. Elemente meščanskih vzorcev in meščanskega razumevanja družbenih ciljev tovrstnih praks darovanja so k ceremonialu pridali tudi na drugačen način: leta 1885 je Gustav Pirc kot član Kranjske kmetijske družbe na dan razdelitve premij predaval o vzreji goveda.⁹⁵ Ekonomskega pomena donacij niso poudarjali le ob večkratni objavi nagrajenih posameznikov,⁹⁶ ampak celo ob dobrem živinskem sejmu, kjer so kvaliteto goveda na sejmu pripisali učinkom Kalistrovih nagrad.⁹⁷ Marija Kalister pa je razdelitev premij zahtevala z mašo zadušnico, zato so povabila k prevzemu premije vsebovala tudi določilo, da se morajo prejemniki udeležiti maše zadušnice,⁹⁸ plačilo maš pa so morali zagotoviti iz premij.⁹⁹ Morda je v seznamih prejemnikov premije prav zato zabeleženih toliko žensk.¹⁰⁰

ODNOS MED DONATORJEM IN LOKALNIM OKOLJEM DONACIJE

V priročniku lokalnim predstojnikom je Anton Globočnik posebej poudaril pomen uradniške skrbi za dobrodelnost: »Izmed najlepših, najblažjih dolžnosti županovih je pomagati ubožcem svoje občine. Ako se prime tega dela, dobitnik bode siromakom in vsej občini« (Globočnik, 1880, 70). Pričakovane profesionalne prakse uradnikov, državni patriotizem in socialni prestiž, ki ga je prinašala dobrodelnost, so

85 ARS, 136, 52, Prošnja, 3. 1. 1891.

86 Novice, 21. 12. 1864, 419.

87 Novice, 28. 12. 1864, 429, 430.

88 Novice, 3. 12. 1862, 406.

89 Slovenski narod, 7. 6. 1892, 4. Da sta premije Janeza Kalistra razdeljevala župana v Slavini in št. Petru, piše tudi Slovenec (21. 5. 1890, 3).

90 Slovenec, 21. 5. 1890, 3.

91 Slovenec, 21. 5. 1890, 3.

92 Slovenec, 21. 5. 1890, 3.

93 Slovenec, 19. 5. 1892, 3; 18. 5. 1896, 3.

94 Slovenski narod, 7. 6. 1892, 4.

95 Laibacher Zeitung, 15. 5. 1885, 900.

96 Slovenec, 18. 5. 1896, 3.

97 Slovenski narod, 21. 3. 1893, 3; Slovenec, 22. 5. 1894, 3; (Postojinsko, 1889, 27, 47). Številni poudarki v tem domoznanskem delu so sicer podobni dopisniškemu prispevku, objavljenemu v Slovencu, 23. 5. 1887, 3.

98 ARS 133, 54, seznam prejemnikov Hrenovice, 29. 10. 1904; ARS 136, 52, dopis, 5. 2. 1890; 54, 29. 10. 1904, 52, sprejemno pismo, s.d.

99 ARS, 136, 52, Dopis, 21. 10. 1891.

100 ARS 136, 54, Seznam prejemnikov Hrenovice, 1904.

poleg razsvetljenskega sočutja verjetno spodbujali tudi veliko angažiranost žena uradnikov v različnih dobrotelnih društvih, tudi v Trstu (Ličen, 2022; Selišnik & Cergol, 2016). Še toliko bolj, ker so podpirali možev socialni prestiž in ohranjali družbeno vlogo spolov v meščanski družbi.

Kot kažejo predstavljeni primeri, je lokalno uradništvo očitno (pogosto) iskalo pripravljenost za donacije pri bogatih posameznikih, pogosto pa je potencialne donatorje z okoljem, v katerem je deloval uradnik, vezalo samo rojstvo ali posli. Iz nekaterih indicov se zdi, da so vsaj nekateri lokalni uradniki intenzivno iskali donatorje za določene javne projekte, to je recimo posebej poudarjeno pri zidanju šole v Senožecah, a tudi pri odločanju o tem, kaj bodo naredili z oporočnim volilom rojaka v višini 3000 goldinarjev v Cerknici v približno istem času, na začetku 60. let 19. stoletja. Tam si je večina občinskih veljakov prizadevala, da bi ustanovili sklad za vzpostavitev zdravniške službe, namesto da bi denar razdelili med reveže, kar je bil deklariran namen oporočitelja. Zato so vse ideje javno predstavili v časopisju.¹⁰¹ Vpliv postojnskega okrajnega predstojnika Valentina Murnika je bil neposredno izpostavljen že pri Kalistrovih donacijah za šolske vrtove v Slavini in Pivki,¹⁰² pa tudi slovesne položitve temeljne kamna za novo cerkev v Kočah (Premrl, 2010), ki sta se je udeležila donatorja Janez in Marija Kalister, se je udeležil okrajni predstojnik in sodni svetnik Valentin Murnik, s čimer je dogodek izrabljal kot priložnost za nove donacije.¹⁰³ Neposredno povezavo lokalnih uradnikov z Janezom Kalistrom kaže prispevek, ki ga je od njega (ki je bil »iz Postojne«)¹⁰⁴ za spomenik Janezu Kersniku zbiral senožeški okrajni sodnik.¹⁰⁵ A tudi Štefan Lapajne je menil, da je bil Anton Globočnik zaslužen za vse sklade, ki sta jih osnovala Janez in Marija Kalister.¹⁰⁶ Javno objavljeni deli spominov Antona Globočnika pa neposredno potrdijo interes in angažma uradnikov pri iskanju donatorjev. Globočnik je tako skupaj z deželnim sodnim svetnikom v Postojni in postojnskim županom le nekaj mesecev pred smrtjo prepričeval Janeza Kalistra, naj donira nekaj sredstev za štipendije.¹⁰⁷ Bolj kot pri Janezu Kalistru je že iz medijskih objav nesporen vpliv Antona Globočnika na vdovo Marijo Kalister. Sicer je Marija Kalister še

pred moževo smrtjo že leta 1858 ustanovila sklad, iz katerega so reveži vasi Koče in Slavina dobivali po 26 goldinarjev in nekaj krajcarjev pomoči,¹⁰⁸ kar tudi opozarja na zgodnje stike lokalnega uradništva z zakoncema. Postojnsko okrajno predstojništvo je leto pred smrtjo Janeza Kalistra zasedel vsestransko dejavni okrajni predstojnik in pravnik Anton Globočnik, ki je leta 1867 postal okrajni glavar celotnega postojnskega okrajnega glavarstva. Okrajni predstojnik in poznejši okrajni glavar Anton Globočnik je bil svetovalec pri prvi oporoki Marije Kalister, ko je v Trstu izbruhnila kolera.¹⁰⁹ V oporoki je tako precej volil za reševanje socialnih vprašanj, Globočnik pa je oporočiteljico prepričal tudi v donacije za različne javne zavode.¹¹⁰ Šlo naj bi za zahvalo Marije Kalister Antonu Globočniku, ker je v aktih našel njeno predporočno pogodbo in ji jo razložil ter jo kot pravnik zastopal v pravdi za dediščino.¹¹¹ Predporočna pogodba je bila sklenjena tudi zato, ker se je Janez Kalister primožil na ženino kmetijo.¹¹² Vsaj del oporočnih volil se je brez vednosti Globočnika in na njegovo razočaranje pozneje spremenil.

V delokrog okrajnih predstojništev sta sodila tudi šolstvo in upravljanje kriz. Tik preden je umrl Janez Kalister, je bil izdan domovinski zakon, ki je še jasneje kot provizorična občinska reda (1849, 1859) (Globočnik, 1880) določil, da je skrb za reveže domena občin in ne njej nadrejenih oblastev (Mischler & Ulbrich, 1896). Uradniki so že zaradi svoje volilne pravice in konskripcijskih zakonov zelo dobro poznali načelo domovinske pravice, Anton Globočnik pa je kot dober upravni pravnik poznal tudi prakso mestnega in deželnega sodišča v Ljubljani, kjer je bil ta problem še kako pereč, eno leto (1845) pa je bil tudi sodnik v Postojni (Postojnsko, 1889, 10). Da bo ta zakonska zahteva pomenila tveganje in veliko breme za okolje, ki ga je zaradi intenzivnega prometa močno zaznamovala delovna migracija, ki jo je še povečala huda kriza lokalnih, v prevozništvu usmerjenih dejavnosti po dograditvi Južne železnice leta 1856, je očitno prepoznal tudi Anton Globočnik, ki je pozneje uvidel tudi socialne probleme delavcev pri gradnji železnice Pivka–Reka. Gospodarsko krizo in fiskalne pritiske pa so na tem območju zaostrovala še periodične okoljske

101 Novice, 11. 1. 1860, 14.

102 Novice, 1. 10. 1862, 338.

103 Zgodnja Danica, 10. 6. 1862, 138.

104 Tam je v tem času že imel v lasti posestvo Mühlhofen, ki je imelo sedež v Postojni. Leta 1851 je med tujci naveden kot Postojnčan (Fremden Blatt, 19. 12. 1851, 5).

105 Laibacher Zeitung, 6. 8. 1850, 566.

106 Laibacher Zeitung, 30. 1. 1908, 207.

107 Štipendijski sklad je na začetku 20. stoletja obsegal 221 različnih donacij (Ribnikar, 1998, priloga 1–9).

108 Novice, 14. 3. 1860, 87.

109 Vsesplošna panika in prve smrti zaradi kolere so Trst zajele leta 1865, huda epidemija pa leta 1866 (Bratož, 2017).

110 Laibacher Zeitung, 30. 1. 1908, 207.

111 Laibacher Zeitung, 30. 1. 1908, 207.

112 Laibacher Zeitung, 30. 1. 1908, 207.

krize – ena takšnih je bila leta 1864 (Studen, 2018). Že v svojem priročniku županom je namreč Anton Globočnik ob oskrbi revnih zapisal, da je »treba najprvo gledati, da ljudje ne obubožajo, kar se najlepše odvrača z lepim domačim odgojilom, z dobrimi učilnicami in s tesnim redom po občini« (Globočnik, 1880, 70). V duhu meščanske ideologije je tudi on propagiral napredek, izobraževanje in socialno discipliniranje.

Donacija v okolje, v katerem se je posameznik rodil, je bila tako pogosto povezana s stiki z lokalnimi uradniki. Anton Globočnik je očitno stkal dober osebni odnos z zakoncema Kalister. Vprašanje je, ali bi si takšno zaupanje pri vdovi pridobil, če ne bi imel stikov že z njenim možem. Prav tako ne vemo, ali bi Janez Kalister prepoznal vse probleme lokalnega okolja, če ga nanje ne bi opozorili lokalni uradniki. Ne smemo spregledati, da naj bi ves čas podpiral tudi rojake, ki so ga obiskovali v Trstu. »Rojstno okolje« je ohranjalo stik z njegovo vdovo Marijo Kalister, za katero so v javnih časopisih zapisali celo: Neprenehoma so romali k njej v Trst bližnji in daljni sorodniki in nesorodniki. Nek šaljivec je dejal, da romajo v Trst k Mariji pomagaj. Vsak je dobil kako podporo, ako več ne, vsaj petak ali desetak, da se mu je pot izplačala.«¹¹³ Tudi pri vzpostavitvi sklada iz oporočnega volila Marije Kalister je bil nujen angažma lokalnih uradnikov: »Da se je stvar, ki se je že 10 let zavlačevala, vsaj zdaj tako ugodno rešila, je zasluga prejšnjega g. okrajnega glavarja.«¹¹⁴

Da sta okrajni glavar in Marija Kalister ohranila tesne stike, kaže kar nekaj naključnih drobcev, objavljenih v medijih. Leta 1875 je Marija Kalister, takoj ko je izvedela za požar v Čepnu, ki je sodil v domeno okrajnega glavarstva, Antonu Globočniku na lastno pobudo in brez vsakršnega posredovanja poslala 70 goldinarjev.¹¹⁵ Osrednjo vlogo so omenjenemu okrajnemu glavarju pri nabiranju donacij za šole (tudi več donacij Marije Kalister) namenili tudi nekateri učitelji v domoznanskem delu o postojnskem okrajnem glavarstvu. Omenili so jo kot donatorko pri šolah v Orehku in Štivanu (Matenji vasi), čeprav je Marija Kalister donirala tudi za več drugih šol, ki so bile vključene v omenjeno delo. Na aktivno vlogo Antona Globočnika pri iskanju donacij, ki ga je spodbujal tudi v svojem priročniku za župane, kažejo še nekateri drobci iz njegove »prakse«. Leta 1870 so se postojnskemu okrajnemu glavarju v Novicah javno zahvalili učitelji iz Senožeč, da je skupaj z županom pridobil donacijo

Marije Kalister za zidanje šole v Senožečah, kraju, ki je upravno sodil pod postojnsko okrajno glavarstvo.¹¹⁶ Že leto prej se je Anton Globočnik osebno zahvalil Mariji Kalister, ker je prispevala po 600 goldinarjev ali v skupnem znesku 2.400 goldinarjev za gradnjo šolskih poslopij in s tem ustanovitev šol na sedežih kaplanij njene rojstne slavonske župnije, in sicer v Trnju, Matenji vasi in Orehku, donirala pa je še za dve šoli v glavarstvu, in sicer v Studenem in za osnovno šolo v Postojni.¹¹⁷ Naslednje leto (1870) je okrajni glavar, seveda v okviru svojega delokroga (Pivk, 2016, 251–252; Globočnik 1880, 72–73), vodil akcijo zbiranja denarja za oškodovane v požaru (»pogorelce«) v Košani, za katere je dobil dve večji donaciji, eno je prispeval Angelos Zois, drugo pa Marija Kalister. Že dve leti pozneje (1872) so neugodne okoljske razmere na Notranjskem in drugod po Kranjskem ponovno povzročile lakoto. Postojnski okrajni glavar Anton Globočnik se je skladno s svojimi pogostimi akcijami za reševanje socialnih vprašanj in pomočjo ob nesrečah odzval na podoben način kot ob lakoti v letih 1864/1865. Takrat naj bi obiskal vseh deset najbolj prizadetih krajev v postojnski občini¹¹⁸ (Studen, 2018, 55–56). Marija Kalister je ob novi okoljski katastrofi za lačne donirala 500 goldinarjev. Za primerjavo, koliko sredstev so lahko zbrali na javnih prireditvah in kako pomembne so bile donacije premožnejših posameznikov, naj služi še en podatek. Z dobrodelnim kulturnim dogodkom, t. i. Besedo v postojnski čitalnici, so leta 1872 med zbranimi meščani nabrali 121 goldinarjev in 70 krajcarjev, kar so šteli že za uspeh, četudi sta tretjino zbranega denarja (40 goldinarjev) prispevala nekdanji lekarnar v Postojni, ki je živel v Gradcu, in »rojak« Anton Dekleva.¹¹⁹

Čeprav je bilo izražanje zahvale za prejeto donacijo del meščanskega koda obnašanja in je donatorju prinašalo socialni prestiž, vsi donatorji niso želeli biti javno znani. Omenjena praksa se ne potrdi pri omembah oporočnih volil Janeza Kalistra, a je toliko bolj izražena v zahvali »anonimnemu donatorju«, ki je prispeval polovico sredstev za nakup zemljišča za gradnjo šole v Postojni,¹²⁰ ali pri donacijah Marije Kalister: »Naj mi blaga gospa dovoli, da se jej v imenu osrečene mladosti, njej v slavo, in drugim v spodbudo za ta dar tukaj očitno zahvaljujem. C. k. okrajni glavar v Postojni.«¹²¹ Tovrstne zahvale »znanih dobrotnikov«, ki »so veliko storili« za lokalno okolje, aktivno objavljajo lokalni uradniki, saj z

¹¹³ Slovenec, 23. 5. 1887, 3.

¹¹⁴ Domoljub, 1. 5. 1890, 92. Anton Globočnik je bil namreč od leta 1885 svetnik deželnega odbora.

¹¹⁵ Novice, 5. 5. 1875, 153.

¹¹⁶ Novice, 31. 8. 1870, 281.

¹¹⁷ Novice, 21. 4. 1869, 128 in Učiteljski tovariš, 1. 5. 1869, 141.

¹¹⁸ Laibacher Zeitung, 29. 1. 1908, 199–200.

¹¹⁹ Novice, 10. 4. 1872, 119. Anton Dekleva je bil vodja pisarne »sindikata« v Gradcu, podjetja, ki ga je z družabniki ustanovil Mihael Stare ter je imelo v zakupu (odkupu) užitnine in mitnine za Kranjsko, Štajersko ter nekaj časa tudi za Prago, Linz in Dunaj.

¹²⁰ Slovenski narod, 13. 6. 1890, 3.

¹²¹ Novice, 21. 4. 1869, 128 in Učiteljski tovariš, 1. 5. 1869, 141.

zahvalami neposredno naslavljaajo potencialne donatorje in poudarjajo donacije kot znak socialnega prestiža naslovljenega posameznika.

POMEN ROJSTNEGA KRAJA PRI ODLOČITVI ZA DONACIJE

Rojstni kraj je v meščanski družbi ohranjal čustveni potencial, verjetno povezan s širjenjem kulta domačnosti in izpostavljanjem družine kot intimne čustvene skupnosti (Alston & Harvey, 2020, 201, 214). Tako med donatorji pogosto najdemo posameznike, rojene v kraju, ki mu namenijo donacije, a v njem niso živeli, niti ni bilo nujno, da so bili z njim poslovno povezani. Janez Kalister in njegovi dediči so sicer ostali poslovno povezani z območjem, ki je prejelo njihove številne donacije. Vsekakor pa je pri uradnikih šlo za izkoriščanje pozitivnih čustev, ki so posameznika vezala na družino. Družina naj bi postopoma dobivala značilnosti čustvene skupnosti (Alston & Harvey, 2020, 196, 197, 214), podobna pozitivna čustva pa so se povezovala tudi z okoljem, kjer je posameznik odrasčal (Vesel, 1868, 58), ter s procesom izobraževanja, saj je izobrazba marsikateremu posamezniku omogočila prosperiteto oziroma vstop v meščansko družbo (Vesel, 1868, 103–104). Anton Globočnik je tako šoli v rojstnem kraju doniral učne pripomočke in nekaj predmetov iz numizmatične zbirke.¹²² Tovrstne donacije »rojakov« bi sicer lahko bile povezane tudi z njihovimi domicilnimi in posledično državljanskimi pravicami, ki so bile vezane na plačevanje davkov v določenem okolju. V določenih primerih pa bi lahko bilo naslavljanje »rojakov« povezano z njihovo domicilno pravico (ki so jo še vedno imeli v rojstnem kraju) in volilno pravico, ki so jo imeli kot meščanstvo »po izobrazbi«.¹²³ Dediča Janeza Kalistra in njegovega nečaka Franca Kalistra, ki je doniral za sklad, ki so ga postojnski uradniki ustanovili v počastitev jubileja vladanja cesarja Franca Jožefa, pa so leta 1888 uradniki označili kot »poznanega dobrotnika postojnskega okraja«.¹²⁴ Pravzaprav je bila ta novica o skladu najprej objavljena kot zahvala omenjenemu donatorju. Omenjena označba kaže na vzajemne koristi, čustva in interese, ki so jih imeli »pogosti« donatorji in lokalni uradniki. Tržačan Franc Kalister¹²⁵ je nastopal tudi kot kandidat na volitvah v postojnskem volilnem okraju. Njegovo dobrodelnost v začetku 90. let 19. stoletja so še povezovali s čustvenimi vezmi z rojstnim okoljem, ki pa niso bile več samoumevne, saj so zapisali, da »v sreči

ni pozabil ubogih rojakov«.¹²⁶ Le 11 let pozneje so ob njegovi smrti zapisali, da je »svetel zgled slovenskega rodoljublja«, donatorja so predstavljali kot junaka/mučenika, ki se žrtvuje za narod.¹²⁷ Čustva, ki jih je posameznik gojil do družine, so namreč prerasčala v čustva, ki naj bi jih imel do maternega jezika in naroda.

ZAKLJUČEK

Prikaz praks mešane ekonomije dobrodelnosti na podlagi različnih primerov ni samo dokazal, kako pomembne in visoke so lahko bile donacije posameznikov za reševanje določenih socialnih problemov in drugih javnih projektov. Študije primerov omenjenih donatorjev, ki so imeli izjemno veliko premoženje, najbolje razkrivajo kompleksnost družbenih učinkov donacij – tako čustveni, ekonomski in socialni učinek, ki so ga imele donacije. Prav donacije bogatih, ki so bili pogosto naslovljeni kot potencialni donatorji, potrjujejo pomembnost mešane ekonomije dobrodelnosti pri reševanju socialnih problemov in uresničevanju določenih mehanizmov, ki sta jih meščanska ideologija in politika izpostavili kot sredstva za trajnejše reševanje socialnih problemov podrejenih družbenih slojev (vzpostavljane zdravstvene mreže, izobraževanje, delavnost in zagotavljanje dela, podpora boljšim gospodarskim praksam). Ker so bile donacije določenih posameznikov številne in raznovrstne in ker so se prekrivale z nekaterimi drugimi oblikami donacij, razkrijejo številne idejne in družbene funkcije donacij in donatorjev v javnem diskurzu, pri čemer poleg učinka donacije pri načinu vrednotenja donacije pomembno vlogo igra tudi tisti, ki o donaciji piše. Duhovniki, ki so verjetno avtorji novic v slovenskem konservativnem časopisu (Slovenec, Domoljub), tako poudarjajo predvsem elemente, ki so povezani z idejami krščanskega karitasa. Dodatno jih poudarjajo s ceremonialom ob podelitvah premij. Družbene funkcije donacij (in recipročnost darovanja), ki se konec 19. stoletja še nekoliko spremenijo (socialni prestiž, izražanje cesarskega patriotizma, poslovne možnosti, solidarnost znotraj meščansko-narodnega kroga, čustven odnos do »rojakov« in rojstnega okolja, junaštvo in »žrtvovanje« za narod), kot učinkovite pri gradnji lastnega socialnega kapitala ter lastnih poslovnih in kariernih možnosti prepoznajo tudi dediči Janeza Kalistra, posebej njegova nečaka Franc Kalister in Josip Gorjup, ki prav tako veljata za velika mecena (prim. Pahor, 2010, 33–34;

¹²² Novice, 10. 8. 1870, 259.

¹²³ Probleme in politične interese glede določil domicilne pravice in volilne pravice »meščanstva po izobrazbi« je nazorno predstavil Melik (1965, 118, 119).

¹²⁴ Laibacher Zeitung, 17. 11. 1888, 2257; doniral je kar 500 goldinarjev.

¹²⁵ Naj omenimo samo nekatere donacije: donacijo za novo zgradbo šole v Slavini, donacijo za nakup zemljišča za šolo v Postojni, donacijo v sklad za vojne sirote in donacijo za popravilo zvonika v Pivki.

¹²⁶ Slovenec, 21. 5. 1890, 3.

¹²⁷ »Mi spoštujemo vsacega delavca na narodnem polju, ali po našem prepričanju se prava ljubezen do naroda najboljše kaže v tem, kar kdo indirektno ali direktno žrtvuje za narodne namene« (Slovenski narod, 28. 11. 1901, 2).

Terčon, 2010). Donacij strica Janeza Kalistra oziroma tete Marije Kalister ne poudarjata,¹²⁸ ne poudarja pa jih niti lokalno okolje, kjer bistveno več pozornosti namenja donacijam živelih donatorjev in tistih z velikim socialnim kapitalom, četudi so letni prihodki skladov, ki sta jih ustanovila zakonca Kalister, najvišji med vsemi donacijami in imajo določen ekonomski učinek. Socialni prestiž si v javnosti gradijo tudi tisti, ki naj bi bili zaslužni za posamezne donacije, posebej lokalno uradništvo. Poročila o donacijah in njihovih izplačilih v (slovenskih) liberalnih časopisih izpostavljajo meščanske vrednote izobrazbe, pridnosti, discipline in dela, ki je obenem sredstvo za reševanje socialnih vprašanj in splošno ekonomsko prosperiteto, označene pa so tudi kot patriotsko dejanje. Deloma se iste vrednote kažejo tudi v poročilih v konservativnih časopisih. Še bolj pomenljiv pa je »molk« ali zgolj nedoločna omemba največjih donacij in skladov, ki so osnovani iz njih (v skupnem znesku 382.000 goldinarjev),¹²⁹ ker so namenjene reševanju socialnih vprašanj in niso organizirane tako, da bi imele istočasno tudi funkcijo socialnega discipliniranja, da bi torej izvajale selekcijo in nagrajevale zgolj meščanski družbi konformno vedenje podrejenih družbenih slojev. Kranjske politične elite namreč socialnih problemov na podeželju ne zaznajo v njihovi kompleksnosti, kar se kaže tudi pri različnih poudarkih pri raznovrstnih donacijah Janeza in Marije Kalister. Vprašanje davkov in zemljiške odveze na podeželju, ki ga še med taborskim gibanjem slovenski politiki zgolj zaznajo, ne pa vsebinsko naslovijo, četudi je problem višine in zmožnosti plačevanja davkov, ki se konec 50. let občutno dvignejo z vojnimi dokladami, in ob sočasnem plačevanju zemljiške odveze, je še kako pereče.¹³⁰ Ne nazadnje se ob implementaciji davčne reforme v 80. letih 19. stoletja izkaže, kako precenjene so bile ocene o dohodkih od posesti na Kranjskem. Obenem je podeželje nosilo glavno breme reševanja socialnih vprašanj.

Četudi je brez osebnih dokumentov težko rekonstruirati motive oporočitelja, oporočna volila kažejo elemente tako krščanskega karitasa kot meščanskih oblik solidarnosti. Obenem iz javno objavljenih donacij in drugih indicij vidimo, da so bili predstavniki iz okolja, ki je dobilo največ oporočnih volil obeh zakoncev, v različnih stikih z njima. Dobrodelnost Janeza Kalistra je bila tako tudi izraz lojalnosti vladarju, monarhičnega patriotizma in utrjevanja lastnega družbenega prestiža, a tudi lažjega pridobivanja poslov. Na tradicionalne oblike izkazovanja dobrodelnosti v opo-

roki Janeza Kalistra kažejo volila za maše zadušnice in cerkev v rojstni Slavini, ki pa so v primerjavi z drugimi donacijami (precej) nizka, a so v oporoki ostala. Vpliva uradnikov in s tem določenih specifičnih interesov nosilcev oblasti iz velikih oporočnih donacij Janeza in Marije Kalister ne moremo izločiti, pri čemer imamo za nekatere neposredne potrditve, pri drugih pa na vpliv uradnikov opozarja neobičajnost oporočnih zahtev, ki so na območju Cislajtanijske precejšnja izjema tudi v širšem kontekstu mešane ekonomije dobrodelnosti. Del donacij za reševanje socialnih vprašanj je pričakovano in je verjetno nastal v nekakšni interakciji med prošnjami uradnikov (in duhovščine) ter običajnimi meščanskimi oporočnimi praksami v širšem prostoru, ki so jih dobro poznali notarji in pravniki. V kontekstu mešane ekonomije dobrodelnosti je ob odsotnosti osebnih dokumentov, pozabi, ki sta je bila deležna zakonca pri svojih dedičih, in meščanskih stereotipih o kmečkih povzpeticih, v katere je uokvirjen življenjski zapis Janeza Kalistra, najtežje interpretirati donacijo Janeza Kalistra za nagrade sadjarjem in živinorejcem, ki jo je v upravljanje dobila župnija Slavina in za katero naj bi imel zasluge tamkajšnji župnik. Ker ne gre za tradicionalno obliko izražanja krščanskega karitasa, ampak za donacijo, ki se izvrstno vklaplja v meščansko razumevanje družbenih funkcij dobrodelnosti, ni mogoče povsem jasno določiti, kdo je opredelil obliko donacije, a je nesporno, da jo je izvedel sam donator. To donacijo je kranjsko nemško meščanstvo označilo za »patriotsko dejanje«, odmevala pa je tudi v prestolnici monarhije. Mogoče je bila oblika donacije neposredna odločitev donatorja, saj so lokalni uradniki pri njem že lobirali za donacije, ki bi spodbujale izobraževanje v sadjarstvu. Donacije Marije Kalister so bolj tradicionalne; tam se poleg vpliva uradništva kaže izrazita nota krščanskega karitasa in vpliv duhovščine, saj precej sredstev donira za gradnjo cerkva. Motivi Kalistrove vdove, da je znaten del svojega premoženja zapustila za reševanje socialnih vprašanj, pa nakazujejo na pomen moralnih avtoritet in lokalnih uradnikov. Za razliko od sicer opaznega porasta ženskih dobrodelnih društev v Trstu (Ličen, 2022), v katerih je zlasti pod vplivom razsvetlenskega sočutja in družbenega prestiža aktivno delovalo precej plemiških in meščanskih žensk, ni mogoče potrditi aktivne vloge Marije Kalister v tržaškem javnem življenju, četudi je bil njen mož aktiven član tržaških meščanskih društev. Tudi ta okoliščina potrjuje, da so morali na njeno dobrodelnost vplivati drugačni vzgibi.

¹²⁸ Podobno je bilo pri njihovih potomcih, kot je opisano ob usodi njegovega portreta (Bučič et al., 2010, 60).

¹²⁹ Za primerjavo: delavsko podporno društvo v Kopru je na leto od svojih članov nabralo in nato po odštetu administrativnih stroškov v desetletju 1872–1882 na leto razdelilo bolniško podporo v skupnem znesku od 1400 do okoli 1600 goldinarjev (Bratož, 2018, 131). Leta 1890 pa so samo obresti sklada Janeza Kalistra za hišne posestnike prinesle 3265 goldinarjev (Slovenec, 21. 5. 1890, 3), okoli 5000 goldinarjev pa je bilo obresti iz sklada Marije Kalister.

¹³⁰ Npr. naključno mnenje nekega popotnika, objavljeno leta 1880: »Če pomislimo, da Pivčan pridelal le dosti sena, a vsega drugega živeža jedva za čez zimo, da ga tarejo hudi, previsoki davki. (Pivčan je dozdej več plačeval od svojih pustih njiv in travnikov, nego Furlan za najlepša, rodovitna tla)« (Edinost, 24. 11. 1880, 1).

DONATIONS OF JANEZ NEPOMUK KALISTER – THE »SELF-MADE MAN« FROM TRIESTE – AND HIS WIDOW MARIA IN THE BOURGEOIS CULTURE OF DONATIONS

Dragica ČEČ

Science and research centre Koper, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenia
e-mail: dragica.cec@zrs-kp.si

SUMMARY

In the 19th century, political theory promoted the institutionalisation and systematisation of social issues. While it created the first systems for addressing social issues, it was rather (un)successful in establishing the systemic resources for their operation. Thus, the implementation of systemic responses to social issues has often been based on mutual solidarity in the so-called »mixed economy of welfare«. As a rule, the 'donors' cover areas of social issues that are prioritised by bourgeois society and the bureaucracy. Bourgeois society in general neglected rural areas, which bore the brunt of the early economic crisis, which was covered by large tax increases and land alienation, and with s. c. »Heimarrecht« (1863) was also predicted to take the lion's share of the social care of disabled migrant workers without property. An analysis and evaluation of the donations of John Nepomuk Kalister and his wife/widow Maria Kalister raises the question of motives for personal giving and personal responsibility in a culture of giving as the foundations on which the »mixed economy of welfare« was based. The article will specifically address the interplay of centuries-old moral and other motives and practices of giving with new, Enlightenment ones, which are also reflected in the donations and bequests of John Nepomuk Kalister.

Keywords: mixed economy of welfare, charity, compassion, bourgeois morality, discourses, solving social issues, countryside, Trieste, Janez Kalister, Marija Kalister

VIRI IN LITERATURA

- Alston, Laura & Karin Harvey (2020):** In Private: The Individual and the Domestic Community. V: Walker, Claire, Barclay, Katie & Favid Lemmings (ed.): A Cultural History of the Emotions in the Baroque and Enlightenment Age. London, Bloomsbury Academic, 123–139.
- Anžič, Sonja (2002):** Skrb za uboge v deželi Kranjski: socialna politika na Kranjskem od srede 18. stoletja do leta 1918. Ljubljana, Zgodovinski arhiv.
- ARS 136** – Arhiv Republike Slovenije (ARS), Okrajno glavarstvo Postojna (fond 136).
- Barclay, Katie (2021):** Caritas: Neighbourly Love and the Early Modern Self (Emotions in History). Oxford, Oxford University Press.
- Bonin, Zdenka (2012):** Ustanovitev in delovanje koprškega vrtca ter dobrodne ustanove Grisoni do konca prve svetovne vojne. Arhivi, 35, 2, 449–462.
- Boštjančič, Janko, Marentič, Igor & Angelika Hribar (2010):** Slavina – rojstni kraj Kalistrove in Gorupove rodbine. Kronika, 58, 1, 9–22.
- Bratož, Urška (2017):** Bledolična vsiljivka z Vzhoda: kolera v severozahodni Istri (1830–1890). Koper, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales ZRS Koper.
- Bratož, Urška (2018):** »Delalcu ne ostane družega, nego, da sam premisli, kako bi se preskrbel tudi v slučaju bolezni ...«: o delavcih, obrtnikih in podpornem društvu v Kopru. V: Historični seminar 13. Ljubljana, Založba ZRC, 113–135.
- Bratož, Urška (2022):** »Kruha in dela«: o reševanju socialnih vprašanj v Istri in Trstu 19. stoletja. Annales, Series Historia et Sociologia, 32, 4, 1015–1038.
- Bučić, Vesna, Šušteršič, Mario & Alfred Whycombe Gorup (2010):** Janez Nepomuk Kalister in Franc Kalister v Trstu. Portret, palača, mavzolej. Kronika, 58, 1, 59–72.
- Cvirn, Janez (2012):** Najdenišnice – nagrada za lahkomišelnost in nemoralnost. Prispevki za novejšo zgodovino, 52, 2, 7–44.
- Costa, Etbin Henrik (1857):** Denkbuch der Anwesenheit Allerhöchstihrer Majestäten Franz Josef und Elisabeth im Herzogthume Krain. Kraj, založba?
- Cunningham, Andrew (2005):** Some Closing and Opening remarks. V: Grell, Ole Peter, Cunningham, Andrew & Bernd Roock (ed.): Healthcare and Poor Relief in 18th and 19th Century Southern Europe. New York, Ashgate, 1–10.
- Čeč, Dragica (2010):** Odnos do mobilnega dela prebivalstva od 18. stoletja dalje na primeru glavnih deželni vizitacij. V: Balkovec, Bojan (ur.): Migracije in slovenski prostor od antike do danes. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 191–207.
- Čeč, Dragica (2012):** »Srce vsakega je treba pripraviti za dejavno udeležanje zapovedi ljubezni do bližnjega«: začetki sistemske oskrbe revnih in pomen kulture osebne dobrotelosti. V: Studen, Andrej (ur.): Pomisli na jutri: o zgodovini (samo)odgovornosti. Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino, 37–70.
- Čeč, Dragica (2016):** Revščina kot grožnja družbenemu redu v 18. stoletju. Acta Histriae, 24, 2, 291–312.
- Čeč, Dragica (2018):** Reforme na področju reševanja socialnih vprašanj v 18. stoletju. V: Preinfalk, Miha & Boris Golec (ur.): Marija Terezija: med razsvetljskimi reformami in zgodovinskim spominom. Ljubljana, ZRC SAZU, 363–406.
- Čeč, Dragica (2019):** Odkritje spomenika Miroslovu Vilharju kot izraz nacionalne in regionalne pripadnosti. V: Jaksetič, Dragica (ur.): Miroslav Vilhar in njegov čas: ob 150. obletnici Pivškega tabora na Kalcu. Pivka, Občina Pivka, 93–120.
- Čeč, Dragica (2020):** Revni – ostareli v času kriz: družba na dlani. Arhivi, 43, 2, 307–329.
- Černelič, Krošelj, Alenka, Lovrenčič, Olaf, Žižek, Aleksander & Mojca Retelj (2011):** Martin in Josipina Hočevar: poročna pogodba in dve oporoki/Martin in Josipina Hočevar: Ehevertrag und zwei Testamente. Krško, Kulturni dom, enota Mestni muzej.
- Das provisorische Gemeindegesetz (1849):** Das provisorische Gemeindegesetz für die österreichischen Staaten (Olmütz 17. März 1849). Wien, Carl Gerold.
- Der Tagesbote aus Böhmen.** Praga, Medau, 1852–1879.
- Devetak, Robert (2019):** Vstop žensk v javni prostor in vloga društev na Goriškem in Gradiškem 1867–1918. Doktorska disertacija. Ljubljana, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- Deželni zakonik (1883):** Deželni zakonik in vladni list za kranjsko kronovino, 35, 5, 19–21.
- Die Presse.** Die Presse: unabhängige Tageszeitung für Österreich. Wien, Verein zur freien bürgerlichen Presse in Österreich, 1848–.
- Dobaja, Dunja (2009):** Pregled razvoja socialne zakonodaje v Avstro-Ogrski monarhiji v letih 1867–1918. Zgodovina za vse, 16, 2, 49–65.
- Domoljub.** Domoljub: slovenskemu ljudstvu v poduk in zabavo. Ljubljana, M. Kolar, 1888–1944.
- Edinost.** Edinost: glasilo slovenskega političnega društva tržaške okolice. Trst, Ivan Dolinar, 1876–1928.
- Fejtová, Olga & Milan Hlavačka (2017):** »For You Always Have the Poor With You...«: From Charity to Municipal Social Policy. V: Hlavačka, Milan, Horčáková, Václava & Kristina Rexová (ur.): Poverty, Charity and Social Welfare in Central Europe in the 19th and 20th Centuries. Cambridge, Cambridge Scholars Publishing, 6–21.
- Fevrt, Ute (2011):** Emotions in History – Lost and Found. Budapest, Central European University Press.

Fischer, Jasna (1984): Delavke tobačne tovarne v Ljubljani v letih 1871–1914. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 24, 1–2, 5–62.

Fremden Blatt. Wien, 1847–1919.

Gesetz vom 3. Dezember 1863: Gesetz vom 3. Dezember 1863, betreffend die Regelung der Heimatverhältnisse (Heimatrechtsgesetz). Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich, 105, 368–376.

Gesetz vom 5. Dezember 1896: Gesetz vom 5. Dezember 1896, wodurch einige Bestimmungen des Gesetzes vom 3. Dezember 1863 (R. G. Bl. Nr. 105) betreffend die Regelung der Heimatverhältnisse, abgeändert werden. Reichsgesetzblatt für die im Reichsrath vertretenen Königreiche und Länder, 222, 743.

Goffman, Erving (1961): Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates. Doubleday, Anchor Books.

Globočnik, Anton (1880): Nauk slovénskim županom, kakó jim je délati, kadar opravljajo domačega in izročénega podróčja dolžnosti. Ljubljana, Klein in Kovač.

Grazer Zeitung. Graz, 1787–1866.

Grošelj, Branka (2018): Na dnu: položaj beračev in brezdomcev od konca 19. stoletja do leta 1940. Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino.

Jakopič, Bogo & Bogdan Knavs (2006): Duhovniki, začetniki pouka za gluhe na Slovenskem in njihovi dobrotniki. Socialno delo, 45, 3/5, 161–167.

King, Steven (2011): Welfare Regimes and Welfare Regions in Britain and Europe, c. 1750s to 1860s. Journal of Modern European History, 9, 1, 42–65.

Kirchner Reill, Dominique, Jeličić, Ivan & Francesca Rolandi (2022): Redefining Citizenship after Empire: The Rights to Welfare, to Work, and to Remain in a Post-Habsburg World. The Journal of Modern History, 94, 2, 326–362.

Klagenfurter Zeitung. Klagenfurt, 1784–1886.

Kos, Marjana (1995): Akcija postavitve spomenika Franceta Prešerna v Ljubljani. Arhivi, 18, 1–2, 99–102.

Kresal, France (2005): Socialna politika na Slovenskem do druge svetovne vojne kot vir za zgodovino socialnega dela. Socialno delo, 44, 3, 161–171.

Laibacher Zeitung. Ljubljana, Ignaz Alois Edler v. Kleinmayr, 1784–1918.

Laibacher Tagesblatt. Ljubljana, Otomar Bamberg, 1868–1880.

Leeuwen, Marco H. D. (1994): Logic of Charity: Poor relief in Preindustrial Europe. The Journal of Interdisciplinary History, 24, 4, 589–613.

Leeuwen, Marco H. D. (2002): Histories of Risk and Welfare in Europe During the 18th and 19th Centuries. V: Grell, Ole Peter, Cunningham, Andrew & Robert Jütte (ur): Healthcare and Poor relief in 18th and 19th Century Northern Europe. New York, Ashgate, 32–66.

Ličen, Daša (2022): Tržaško Društvo ljubiteljev živali in njegove dame. Prispevki za novejšo zgodovino, 62, 2, 8–28.

Mauss, Marcel (1956): The Gift: Forms and Functions of Exchange in Archaic Societies. London, Cohen & West LTD.

Melik, Vasilij (1965): Volitve na Slovenskem: 1861–1918. Ljubljana, Slovenska Matica.

Mezzoli, Erica (2022): Safe Waters. Austrian Seafarers Between Charity and Welfare, ca. 1850–1920. Annales, Series Historia et Sociologia, 32, 4, 571–590.

Miličević, Ana (2020): Lambrecht, Franc Saleški (1809–1878). Obrazi slovenskih pokrajin. Kranj, Mestna knjižnica Kranj. <https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/lambrecht-saleski-franc/> (zadnji dostop: 2023-04-11).

Mischler, Ernst (1896): Das Armenwesen in Steiermark. Graz, Leuschner & Lubensky.

Mischler, Ernst & Josef Ulbrich (1896): Österreichisches Staatswörterbuch. Handbuch des gesamten österreichischen öffentlichen Rechtes. Wien, Hölder.

Novice. Kmetijske in rokodelske novice. Ljubljana, Jožef Blaznik, 1856–1902.

Občni deržavlanski zakonik (1811–1815): Občni deržavlanski zakonik za vse nemške dedne dežele avstrijskega cesarstva. Dunaji, C. k. dvorne in deržavne tiskarnice.

Obravnave (30. 9. 1871): Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani, 30. 9. 1871.

Pahor, Milan (2010): Družina Kalister v Trstu. Kronika, 58, 1, 29–58.

Pavšič, Tjaša (2007): Politično in kulturno delovanje Antona Globočnika pl. Sordolskega. Anthropos, 39, 3/4, 325–334.

Pivk, Olga (2016): Okrajna glavarstva na Kranjskem. Arhivi, 39, 2, 249–261.

Postojnsko okrajno glavarstvo. Postojna. R. Šeber, 1889.

Premrl, Božo (2010): Cerkev sv. Marjete v Kočah. Kronika, 58, 1, 73–86.

Postelberg, Emil & Max, Modern (1901): Das reformierte österreichische Heimatrecht. Eine theoretische und praktische Darstellung unter Berücksichtigung der strittigen Fragen, nebst einer Formuliersammlung. Wien, Verlag von Moritz Parles. <https://archive.org/details/dasreformirtest00unkngoog> (zadnji dostop: 2023-04-11).

Rath, Margaretha (2021): Geschlechtsspezifische Armut in Österreich – strukturelle Ursachen und rechtliche Steuerung von der industriellen Revolution bis zum 20. Jahrhundert. Linz, Johannes Kepler Universität Linz.

Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich (1863 in 1871).

Ribnikar, Peter (1999): Študentske in dijaške štipendijske ustanove na Kranjskem. Arhivi, 22, 1–2, 9–16.

Riis, Thomas (2008): Montesquieus Programm für den Wohlfahrtsstaat. V: Keller, Katrin et al. (ur.): Stadt, Handwerk, Armut. Eine Quellensammlung zur Geschichte der Frühen Neuzeit. Festschrift für Helmut Bräuer. Leipzig, Universitätsverlag Leipzig.

Rogelj, Monika (1998): Skrb za revne v Kranju v drugi polovici 19. stoletja. Kronika, 46, 3, 55–76.

Rosenwein, Barbara H. (2015): Generations of Feeling: A History of Emotions, 600–1700. Cambridge, Cambridge University Press.

Rutar, Simon (1896): Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra. Ljubljana, Slovenska matica.

Scheutz, Martin (2005): Demand and Charitable Supply: Poverty and Poor Relief in Austria in the 18th and 19th Centuries. V: Grell, Olle Peter, Cunningham, Andrew & Bernd Roeck (ur.): Health Care and Poor Relief in 18th and 19th Century Southern Europe. New York, Ashgate, 52–95.

Selišnik, Irena & Ana Cergol Paradiž (2016): Delovanje žensk od karitativnosti do socialnega dela. Zgodovinski pregled razvoja dobroteljnosti in začetki idej socialnega dela v letih 1850–1941 na Slovenskem. Socialno delo, 55, 5–6, 239–252.

Serše, Aleksandra (2013): Odnos družbe do slepih in slabovidnih na Kranjskem v 19. stoletju. Arhivi, 36, 1, 171–181.

Slovenec. Slovenec: političen list za slovenski narod. Ljubljana, Ljudska tiskarna, 1873–1945.

Slovenski narod. Ljubljana, Narodna tiskarna, 1868–1943.

Slovenski tednik. Slovenski tednik: politični in gospodarski list za kmetstvo ljudstvo. Ljubljana, I. Semen, 1873–1875.

Stariha, Gorazd (2007): »Z nobenim delom se ne pečajo le z lažnivo beračijo«: odgon kot institucija odvrčanja nezaželenih. Zgodovina za vse, 14, 1, 37–76.

Studen, Andrej (2017): Stari, onemogli, neozdravljivo bolni. Paberki iz zgodovine hiralnice Vojnik (1892–1959). V: Šorn, Mojca (ur.): Starost. Izzivi historičnega raziskovanja. Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino, 193–213.

Studen, Andrej (2018): Lakota na Notranjskem 1865. Primer okraja Lož. V: Šorn, Mojca (ur.): Lakote in pomanjkanje: slovenski primer. Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino, 43–73.

Terčon, Nadja (2010): Kalister, Gorupi in pomorstvo. Kronika, 58, 1, 87–110.

Teeuwen, Daniëlle (2015): Financing Poor Relief through Charitable Collections in Dutch Towns, c. 1600–1800. Amsterdam, Amsterdam University Press.

Učiteljski tovariš. Učiteljski tovariš: stanovsko politično glasilo J.U.U.-sekcije za dravsko banovino v Ljubljani. Ljubljana, J.U.U.-sekcija za dravsko banovino, 1861–1941.

Verginella, Marta (1996): Ekonomija odrešenja in preživetja. Odnos do življenja in smrti na tržaškem podeželju. Koper, Annales.

Vesel, Ivan (1868): Olikani Slovenec. Ljubljana, Slovenska matica.

Weigl, Andreas (2015): Armut – Armenhilfe – Fürsorge. »Sozialpolitik« und ihre Träger in Wien vom ausgehenden 18. Jahrhundert bis zum Vorabend des Ersten Weltkriegs. V: Fejtová, Olga & Milan Hlavacka, Stadt und Armut im langen 19. Jahrhundert. Informationen zur modernen Stadtgeschichte, 2014, 2, 13–22.

Wiener Zeitung. Dunaj, Verlegt von den Edlen von Ehelenschen Erben, 1780–.

Zajc-Cizelj, Ivanka (2004): Pravna osnova za delovanje društev 1849–1941. Arhivi, 27, 1, 145–166.

Zemon Davis, Natalie (2000): The Gift in Sixteenth-century France. Oxford, Oxford University Press.

Zakon od 28. decembra 1887: Zakon od 28. decembra 1887, o zavarovanju delavcev glede kake nezgode. Državni zakonik za kraljevine in dežele v državnem zboru zastopane, 1. januarja 1888.

Zakon od 30. marca 1888: Zakon od 30. marca 1888 o zavarovanju delavcev glede kake bolezni. Državni zakonik za kraljevine in dežele v državnem zboru zastopane, 6. 4. 1888.

Zgodnja Danica. Zgodnja Danica: katoliški cerkveni list. Ljubljana, Janez Krizostom Pogačar, 1849–1902.

Židov, Nena (2012): Časopisi o beračih na Slovenskem v drugi polovici 19. in v začetku 20. stoletja. Etnolog, 22/73, 1, 45–64.